

PACIFIZMO REFLEKSIJA TARPUKARIO LIETUVOJE (XX A. 3–4 DEŠ.)

Dr. Modestas Kuodys
Kauno IX forto muziejus

ĮVADAS

Šiandieninės komplikotos geopolitinės situacijos akivaizdoje Lietuvos Respublikai stiprinant savo ginkluotąsias pajėgas, visuomenėje neretai pasigirsta šiam procesui prieštaraujančių balsų, abejojama mažos valstybės galimybėmis apsiginti, neigiamas pats grėsmės egzistavimas arba apskritai idealistiškai smerkiamos bet kokios prievartos ir „militarizmo“ apraiškos. Tokios retorikos motyvai gali būti įvairūs – nuoširdūs arba inspiruoti užsakymo, tačiau pačia bendriausia prasme ji laikytina pacifistinio požiūrio išraiška. Panaršius internete susidaro įspūdis, jog šiuolaikiniam žmogui pacifizmas dažniausiai asocijuojasi su tam tikrais nesmurtinių protestų atspindinčiais populiariosios kultūros (pirmiausia – muzikinio jos dėmens) simboliais, gimusiais XX a. 7-ajame ir 8-ajame dešimtmetyje ir glaudžiai susijusiais su Vakarų pasaulio realijomis: pasipriešinimo Vietnamo karui (1965–1975 m.) Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) akcijomis¹, studentų demonstracijomis laisvojoje Europoje, hipių gyvenimo būdu². Tačiau iš tiesų to, ką abstrakčiai galėtume pavadinti pacifistinėmis nuostatomis, istorinės šaknys glūdi kur kas giliau ir yra gerokai senesnės už patį terminą³. Politinių ir socialinių teorijų tyrėjai jas užčiuopia jau

¹ Šis judėjimas prieš karą Vietname kartu su kova už juodaodžių pilietines teises buvo bene labiausiai XX amžiuje JAV visuomenę sujodinęs ir supriešinęs procesas: **Baringer M.**, *Antiwar movement U.S // The Encyclopedia of the Vietnam War*, Vol. 1, second. ed., edited by S. C. Tucker, Santa Barbara: ABC CLIO, 2011, p. 53–55.

² **Alvah D.**, *Antiwar protests, Non-U.S // ten pat*, p. 55–57.

³ Žodis „pacifizmas“, kurio autoriumi yra laikomas prancūzas Emilis Arno (*E. Arnaud*) į mokslo ir žiniasklaidos apyvartą pateko po 1901 m. Didžiosios Britanijos Glazgo mieste įvykusio tarptautinio taikos kongreso. Tačiau labiausiai terminą išgarsino kitas prancūzų

antikinėje Graikijoje⁴, nors dažniau linkstama „atsispirti“ nuo šventojo Augustino (354–430 m.) mokymo apie teisingą karą⁵. Vėlesnėse epochose autoritetų, reprezentavusių ir interpretavusių taikos idėją, radosi kur kas daugiau. Reformacijos procesui ir religiniams karams Europoje besibai- giant (XVII a.), atsirado savitų krikščioniškų religinių srovių (menonitai, kvakeriai ir kt.), savo etines normas grindusių atsisakymo prievartos ir pagarbos gyvybei principais. Tarp šios rūšies pacifistų labiausiai pagarsėjo kvakeriai (angl. *quakers*), ypač kai jų bendruomenė išsiplėtė ir sutvirtėjo persikėlusi iš Britanijos į rytinę Šiaurės Amerikos pakrantę (Naująją Angliją)⁶. Vis dėlto ši ir kitos, vėliau susiformavusios, panašios religinės bendruomenės tolesnei pasaulietinio pacifizmo raidai neturėjo didesnės įtakos⁷, todėl istorikų yra nagrinėjamos kaip atskiras objektas.

Pirmuoju mąstytoju, modernių laikų aušroje iškėlusiu žmonijos taikaus sambūvio viziją, paprastai yra laikomas XVII a. Nyderlanduose gy-

mąstytojas – Emilis Fago (*E. Faguet*), parašęs knygą „Le Pacifisme“ (išleista 1908 m.): **Van den Dungen P.**, *Pacifism: Sources of Inspiration and Motivation // West European Pacifism and the Strategy for Peace*, ed., P. van den Dungen, New York: Palgrave Macmillan, 1985, p. 19–20.

⁴ **Dawson D.**, *Militarism and Morality in the Ancient World*, Boulder: Westview Press, 1996, p. 65–66.

⁵ **Cady D. L.**, *From Warism to Pacifism: A Moral Continuum*, second ed, Philadelphia: Temple University Press, 2010, p. 7.

⁶ Išsamiai apie juos: **Baldwin-Weddle M.**, *Walking the Way of Peace: Quaker Pacifism in the Seventeenth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

⁷ 2016 m. tokio tipo pacifistinių nusiteikimą pasauliui priminė Holivudo ekranizuota ir „Oskaru“ apdovanoja Dezmondo Doso (*D. Doss*) istorija. Melo Gibsono (*M. Gibson*) režisuoto filmo „Hacksaw Ridge“ (lietuviškas pavadinimas – „Pjūklo ketera“) pagrindinis herojus – provincialus amerikietis jaunuolis, 1944 m. savanoriu užsirašęs į kariuomenę, kad padėtų savo šaliai (JAV) kovoje su Japonija, bet dėl nepalenkiamų religinių įsitikinimų (adventistas) netgi karinio tribunolo akivaizdoje nesutikęs paimti ginklo į rankas. Tapęs beginkliu sanitaru pačiame mūšiu dėl Okinavos pragare (1945 m.), jis, nepaisydamas kulčių ir skeveldrų, suteikė pirmąją pagalbą daugybei sužeistų kuopos draugų, vilko juos iš kautynių lauko. D. Doso moralinė laikysena ir žygdarbis plačiai pagarsėjo, buvo įvertinti aukščiausiais valstybiniais apdovanojimais. Be to, reikia pažymėti, kad laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų didžiausiose totalitarinėse valstybėse – Sovietų Sąjungoje ir nacių Vokietijoje – net ir religinės „prigimties“ pacifistinių pažiūrų besilaikantys žmonės ir jų bendrijos patirdavo žiaurų persekiojimą. Jie netoleruoti ir pokarinėje Sovietų Sąjungoje. Persekiojimas atgimė ir nūdienos Rusijoje. Antai 2017 m. balandžio pabaigoje imtasi teisinių priemonių Jehovos liudytojų, garsėjančių savo pacifistinėmis nuostatomis, legaliai veiklai nutraukti. Žr.: www.delfi.lt/news/daily/world/Rusijos-teismas-uzdraude-jehovos-lydytojus.d?id=74421050.

venęs juristas Hugo Grotijus (*H. Grotius*, 1583–1645 m.)⁸, bet dar toliau, plėtodamas ją savo traktate „Į amžinąją taiką“ (vok. *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurt*, 1795 m.), pažengė vokiečių filosofas Imanuelis Kantas (1724–1804 m.)⁹. Šviesių, autoritetingų asmenybių skleidžiamos humaniškos idėjos rado šalininkų ir gana sparčiai plito. Oficialios „taikos bičiulių“ draugijos Europoje pradėjo kurtis XIX a. pirmoje pusėje. 1843 m. Londone įvyko Pirmasis generalinis taikos konventas (angl. *First General Peace Convention*): susirinko 334 dalyviai, kurių dauguma buvo britai, 26 delegatai iš JAV ir tik 6 iš kitų Europos valstybių¹⁰. Taigi pacifistų judėjimo pradininkai ir aktyviausi nariai iš pradžių buvo britai, bet po kelių dešimtmečių iniciatyvą perėmė prancūzai. XIX amžiuje pacifistų draugijos išplito ne tik visame Europos žemyne ir JAV¹¹, jų atsirado ir Japonijoje, Pietų Amerikos šalyse. Rusijos imperijoje platesnei pacifistų veiklai sąlygos buvo gana komplikotos, tačiau juos visame pasaulyje išgarsino rašytojas Levas Tolstojus (1828–1910 m.).

Vakaruose pacifistų judėjimas apogėjų pasiekė 1889–1914 m.¹² Jis nebuvo visiškai vienalytis, todėl tyrėjų yra skirstomas į atšakas pagal ideologines ištakas (socialistinė ir krikščioniškoji-humanistinė) arba pagal reikšmingiausias tarptautines organizacijas¹³. Nepaisant to, šis savotiškas pacifistų internacionalas suvaidino reikšmingą vaidmenį kuriant tarptautinės humanitarinės ir karo teisės principus (pvz., 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijos), plėtojant dar 1863 m. įsteigto Raudonojo Kryžiaus veiklą, keliant 1901 m. pradėtos teikti Nobelio taikos premijos¹⁴ prestižą.

⁸ Anderski S., *The Novelty of Pacifism // West European Pacifism*, min. veik., p. 3.

⁹ Cady D. L., min. veik., p. 10.

¹⁰ Cooper S. E., *Patriotic Pacifism: Waging War on War in Europe 1815-1914*, Oxford: Oxford University Press, 1991, p. 22.

¹¹ Ten pat, p. 60.

¹² Ten pat, p. 219–220.

¹³ Būtina paminėti dvi svarbiausias tarptautines organizacijas, susikūrusias 1889–1891 m. Pirmoji vienijo Vakarų Europos šalių parlamentarus ir vadinosi Tarpparlamentine sąjunga (ang. *Inter-Parliamentary Union*). Antrosios veikla reiškėsi per 1889–1914 ir 1919–1939 m. vykusius visuotinius taikos kongresus (angl. *Universal Peace Congress*) ir nuolatinį 1891 m. įkurtą organą – Tarptautinį taikos biurą (pranc. *Bureau International de la Paix*), į kurio vadovaujamą judėjimą įsijungė apie milijoną europiečių ir amerikiečių: Cooper S. E., min. veik., p. 8.

¹⁴ Beje, pirmasis asmuo, gavęs Nobelio taikos premiją (1901 m.), buvo Raudonojo Kry-

Didžiojo, arba Pirmojo pasaulinio, karo išvakarėse ir jam vykstant (1914–1918 m.) Vakarų Europos visuomenėse pacifistinės organizacijos buvo ganėtinai stiprios: jų idėjos, net ir susidurdamos su vyriausybių spaudimu bei karo cenzūra, „spinduliavo“ iš grožinės literatūros, prasiskverbė į spaudą, veikė gyventojų mases¹⁵. Siaubinga karo patirtis, atskleidusi sunkiai suvokiamą žmogaus gyvybės nuvertėjimą, sukėlė pasibaisėjamą militarizmą ir paskatino dar platesnį pacifistinių nuotaikų plitimą¹⁶. Dėl to kūrėsi naujos, reformavosi anksčiau veikusios, o paskui neretai ir tarpusavyje jungėsi įvairios nacionalinės pacifistų draugijos. Tačiau šis konsolidacijos procesas nesibaigė vieno pasaulinio branduolio susidarymu. Tarpukariu egzistavo bent keletas ryškesnių tarptautinių pacifistinių organizacijų. Gana aktyviai veikė atsinaujinęs Tarptautinis taikos biuras, o 1921 m. Nyderlanduose buvo įsteigtas karo priešinkų internacionalas „Paco“ (esperanto kalba pavadinimas reiškia taiką), vienijęs daugiau nei trisdešimties šalių atstovus. XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje ėmė plisti grafo Rišaro Nikolo Kudenhove-Kalergi (*R. N. Coudenhove-Kalergi*, 1894–1972 m.) inspiruotas *Paneuropos* judėjimas, skelbęs taikaus Senojo žemyno tautų susivienijimo idėją. Jį labai rėmė įtakingi Prancūzijos politikai ir pasaulyje garsūs mokslininkai, tarp jų – Albertas Enšteinas (*A. Einstein*, 1879–1955 m.), Zigmundas Froidas (*S. Freud*, 1856–1939 m.). Antikarines nuostatas tada taip pat propagavo gana daug žinomų rašytojų, tokių kaip Nobelio premijos laureatas britas Džordžas Bernardas Šo (*G. B. Shaw*, 1856–1950 m.)¹⁷ arba vokietis Tomas Manas (*T. Mann*, 1875–1958 m.), kiti įvairių sričių menininkai. Ne mažiau svarbu

žiaus organizacijos įkūrėjas šveicaras Anri Diunanas (*H. Dunant*, 1828–1910 m.): **Eretas J.**, Krauju aplaistomas jubiliejus // *XX amžius*, 1940 02 03, p. 3.

¹⁵ Žr. pvz.: **Tyle C. M.**, *The Great War and Women's Consciousness: Images of Militarism and Womanhood in Women's Writings 1914–1964*, London: Macmillan 1990, p. 103–129; **White R. S.**, *Pacifism and English Literature: Ministers of Peace*, New York: Palgrave Macmillan, 2008. Net ilgai kurstyty karingų nuotaikų apimtoje Vokietijoje 1914 m. vasaros pabaigoje vyko gana didelės socialdemokratų organizuotos pacifistinės demonstracijos: **Verhey J.**, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, second ed., Cambridge: Cambridge University Press, p. 2003, p. 52–57.

¹⁶ **Berghahn V. R.**, *Europe in The Era of Two World Wars: From Militarism and Genocide to Civil Society, 1900–1950*, Princeton: Princeton University Press, 2006, p. 70.

¹⁷ Verta priminti, kad 1925 m. apdovanotas Nobelio premija už literatūrą B. Šo atsisakė paimti pinigus, kaip pats teigė, dėl to, kad jie buvo skirti iš kapitalo, sukaupto už sprogstamųjų medžiagų patentus: **White R. S.**, min. veik., p. 61.

ir tai, jog tuo metu pacifizmo idėjos plėtotė nustojo būti vien europiečių arba, plačiau imant, Vakarų krikščioniškosios civilizacijos atstovų prerogatyva. Svarų indėlį šioje srityje paliko Indijos nacionalinio išsivadavimo lyderis Mohandas Karamčianas Gandi (*M. K. Gandhi*, 1869–1948 m.), tarp savo šalininkų gavęs Mahatmos („Didžiosios sielos“) vardą.

Taikos išsaugojimas po Didžiojo karo tapo oficialiu prioritetu ir politiniu lygmeniu. Šiuo siekiu buvo pagrįstas Tautų Sąjungos įsteigimas ir veikla. XX a. trečiajame dešimtmetyje Europoje buvo pasirašyta nemažai tarpvalstybinių sutarčių (pirmiausia pažymėtinos 1925 m. Lokarno sutartis ir 1928 m. Briano-Kelogo (*Briand-Kellog*) paktas), kuriomis šalys signatarės oficialiai pasižadėjo nebeeskaluoti ankstesnių prieštaravimų ir atsisakyti karine jėga paremtų santykių. Tačiau vėliau per dešimt metų šie įsipareigojimai prarado bet kokią poveikį realybei – 1939–1945 m. pasaulis degė naujo, dar baisesnio karo liepsnose. O jam pasibaigus, siaubingų griuvėsių, genocido nusikaltimų akivaizdoje vėl atsigręžta į pacifistinių idealą, tiesa, ne visai nuoširdžiai, nes juo ne tik bandyta grįsti kelią į šviesią žmonijos ateitį, bet ir naudotasi kaip priemone agresyviems tikslams užmaskuoti. Taip kova už visuotinę taiką, nusiginklavimą tapo vienu iš svarbiausių destruktivios ir ciniškos Sovietų Sąjungos propagandos leitmotyvų Šaltajame kare¹⁸. Neretai pasitelkdama angažuotus „kapitalistinio pasaulio“ intelektualus, Maskva nuolat kaltino JAV ir kitas Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos (NATO) nares imperializmu ir militarizmu, nors pati akivaizdžiai puoselėjo globalios ekspansijos siekius. Tačiau svarbu akcentuoti, jog pacifistiniame judėjime Vakaruose būta ne tik savanaudiško angažuotumo, bet ir sąžiningo idealizmo. Ryškus autentiško viešo autoriteto pavyzdys – nesmurtinį pasipriešinimą afroamerikiečių segregacijai propagavęs pastorius Martinas Liuteris Kingas jaunesnysis (*M. L. King Jr.*, 1929–1968 m.).

Tendencingi „Amerikos militarizmo“ demaskavimo veiksmai nesibaigė, pasibaigus Vietnamo ir net Šaltajam karui. Ši tradicija tarsi naujai atgijo po 2001 m. rugsėjo 11-osios tragedijos, prasidėjus karinėms kampanijoms Afganistane ir Irake. Tai iliustruojančių pavyzdžių rasti nesunku netgi pavarčius Vakaruose solidžių leidyklų išleistą politologinę

¹⁸ Harmel C., *The Soviet Union and the Uses of Pacifism // West European Pacifism and the Strategy for Peace*, ed., P. van den Dungen, New York: Palgrave Macmillan, 1985, p. 158–170.

literatūrą¹⁹. Kitas populiarus vienpusių kaltinimų objektas – Izraelis. Jis dėl ypatingo dėmesio savo saugumui ir aktyvios gynybos politikos taip pat labai dažnai yra puolamas kairuoliškų pažiūrų demokratinio pasaulio žurnalistų, tarptautinių organizacijų aktyvistų ir net akademinės sferos atstovų²⁰. Tai neturėtų stebinti – pacifistinės nuotaikos ne tik šiandieninės Vakarų Europos intelektualų, bet ir gyventojų yra stiprios²¹. Tai pirmiausia pasakytina apie Vokietiją, kurioje psichologinė Antrojo pasaulinio karo trauma skaudžiai išgyvenama visą antrąją XX amžiaus pusę²². Rytų Azijoje šiek tiek panaši buvo Japonijos situacija²³.

Visa ši glausta istorinė apžvalga rodo, kokios plačios ir daugiašakės gali būti pacifizmo ir militarizmo – dviejų visiškai priešingų, bet iš esmės beveik neatskiriamų reiškinių – studijos. Anglosaksiškoje akademinėje

¹⁹ Žr. pvz.: **Bacewich A. J.**, *The New American Militarism: How Americans Are Seduced by War*, Oxford: Oxford UP, 2005; **Martin G., Steuter E.**, *Pop Culture Goes to War: Enlisting and Resisting Militarism in the War on Terror*, Lanham-Plymouth: Lexington books, 2010; **Branagan M.**, *Global Warming, Militarism and Nonviolence: The Art of Active Resistance*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.

²⁰ Daugelis jų publikuotų tyrimų yra ganėtinai tendencingi. Kita vertus, ir patys Izraelio politologai nestokoja kritiško požiūrio į savo valstybės karinius reikalus, militarizmo tema jiems nėra tabu. Tokio subalansuoto analitinio tyrimo pavyzdžiu gali būti laikomas šis straipsnių rinkinys: *Militarism and Israeli Society*, ed. **G. Sheffer, O. Barak**, Bloomington: Indiana University Press, 2010.

²¹ Noro aktualizuoti pacifistinę mintį Europos Sąjungoje iliustracija galima laikyti ir Austrijos išleistas dviejų eurų nominalo monetas su Bertos fon Sutner (*B. von Suttner*, 1843–1914 m.) atvaizdu (žr.: www.ecb.europa.eu/euro/coins/2euro/). Ši senos Habsburgų imperijos aristokratų giminės atstovė savo visuomeninę veiklą ir literatūrinę kūrybą skyrė pacifizmo propagavimui. 1905 m. šis jos humanistinis indėlis į žmonijos santykių tobulinimą buvo įvertintas Nobelio taikos premija. Žr.: www.nobelprize.org/nobel/prizes/peace/laureates/1905/suttner-bio/).

Tai, kad monetas papuošė ne kokios nors kitos, nepalyginamai žinomesnės pasaulinio masto asmenybės (kurių istorinė Austrija vien tarp muzikų, rašytojų ir mokslininkų turi įspūdingą plejadą), o B. fon Sutner portretas – nors ir nedidelis, bet labai iškalbingas simbolis, atspindintis plačią ir savotiškai ambicingą tendenciją.

²² Išsamiai žr.: **Dalgaard-Nielsen A.**, *Germany, Pacifism and Peace Enforcement*: Manchester University Press, 2006.

²³ Išsamiai žr.: **Yamamoto M.**, *Grassroots Pacifism in Post-War Japan. The Rebirth of a Nation*, London – New York: Routledge Curzon, 2005; **Chiba S.**, *On Constitutional Pacifism in Post-War Japan: Its Theoretical Meanings // Peace Movements and Pacifism after September 11.*, eds. S. Chiba, T. J. Schoenbaum, Northampton: Edward Elgar Publishing Inc., 2008, p. 128–154.

terpėje jos yra nepaprastai išplėtotos, dėl to sunku aprėpti bei pristatyti net ir žymiausius veikalus. Lietuvos socialiniai ir humanitariniai mokslai šiuo požiūriu atrodo gana kukliai, nors iš tiesų juos lyginti su vakarie tiškaisiais dėl skirtingų istorinių aplinkybių poveikio ir turimų išteklių nelabai adekvatu. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės dvidešimtmečio tyrimų, kuriuose vienaip ar kitaip prisiliečiama prie militarizmo, visuomenės militarizacijos problemų, jau šiek tiek yra²⁴, tačiau pacifizmo temai dėmesio iki šiol beveik nebuvo skirta. Iš dalies tokią situaciją galima suprasti: Lietuvoje XX a. 3–4 dešimtmetyje apie tai mažai ir dažnai nelabai aiškiai kalbėta, didesnės diskusijos neįsiplieskdavo. Visai kitokia reikšmė tam buvo teikiama to meto Vakarų Europoje ir už Atlanto, taip pat Sovietų Sąjungoje. Vien jau dėl to verta pabandyti įdėmiau pažvelgti, kiek ir kaip šios tendencijos atsispindėjo mūsų krašte, pasvarstyti, kas tai lėmė.

Straipsnio tikslas – apibendrinti pacifistinių nuostatų refleksiją Lietuvos viešojoje erdvėje XX a. 3–4 dešimtmetyje. Šiam siekiui įgyvendinti numatyti keturi uždaviniai: 1) išryškinti globalių antikarinių nuotaikų atspindžius viešajame gyvenime; 2) pristatyti pacifistinių idėjų reiškęjus ir jų vertinimus tuometėje Lietuvoje; 3) išanalizuoti militarizmo ir antimilitarizmo priešpriešos bruožus oficialiojoje retorikoje; 4) įvertinti ryšio tarp nuolatinės karo grėsmės ir pacifistinių idėjų patrauklumo Lietuvoje galimybę.

Straipsnis orientuotas į bendrąsias, viešojoje erdvėje ryškiausiai atsiskleidusias pozicijas pacifizmo tema, jame nesiekiami nagrinėti nedidelių, nelabai įtakingų draugijų, siaurų intelektualų sambūrių ar paskirų asmenybių nuostatų bei veiklos²⁵. Tai galėtų tapti kitų – savarankiškų,

²⁴ Žr. pvz.: **Surgailis G.**, Karinės ir visuomeninės organizacijos Lietuvoje 1918–1940 metais // *Karo archyvas*, 1997, t. XIV, p. 48–99; **Surgailis G.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m.*, Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 1998; **Vaičėnionis J.**, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, Vilnius: Versus aureus, 2004; **Jokubauskas V.**, „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014.

²⁵ Suskaičiuoti tarpukario Lietuvoje oficialiai ar pusiau oficialiai veikusias visuomenines, kultūrinės organizacijas, religines-filosofines grupes, kurios ne tik vienaip ar kitaip reflektavo, bet ir palaikė pacifistines idėjas, gana sunku dėl diagnozei būtinų „simptomų“ (kriterijų) sąlygiškumo ir tokio pobūdžio platesnių tyrimų trūkumo. Pacifistinės pakraipos paramasoniško internacionalo atstovus savo monografijoje trumpai yra pristačiusi Laima Kastanauskaitė. Žr.: **Kastanauskaitė L.**, *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940)*, Vilnius: Vaga, 2008, p. 30–92, 96–104.

siauresnių – tyrimų objektu. Kol kas prasmingiausia, atrodo, būtų pačiai problematikai suteikti tam tikrus kontūrus, kurie vėliau palengvintų gilesnę konkrečių aspektų analizę tiems, kas tuo susidomės. Suprantama, mūsų pateiktas požiūris dėl subjektyvių paklydimų galimybės tikrai nepretenduoja tapti nepajudinamu, nebekoreguojamu kitų analogiškos tematikos ir problematikos darbų pagrindu.

Straipsnio koncepcija įpareigoja šiek tiek stabtelėti ir pakomentuoti tyrimo ašimi tapusius terminus. Iš karto tenka konstatuoti, jog jie tiek nagrinėjamo laikotarpio amžininkų, tiek šiuolaikinių politologų apibūdinami kaip daugiaprasmiai: gali būti aiškinami labai paprastai – vos vienu sakiniu arba sudėtingai, išskiriant įvairias išlygas ir niuansus. Tačiau nuo galimų komplikacijų gelbsti tai, jog daugumoje tyrime naudotų šaltinių (periodikoje ir kituose spaudiniuose) į platesnius teorinius išvedžiojimus nesileidžiama. Analizuotuose tekstuose dažniausia dominuoja du reikšminiai žodžiai: „pacifistai“ (arba „taikos šalininkai“) ir „karo priešininkai“ („antimilitaristai“)²⁶, kurie labai dažnai vartojami kaip sinonimai, nors tai – ne visai tikslu. „Pacifizmas“ – platesnis terminas, žymintis suabsoliutintą taikos idėją, kai smerkiami ne tik karai, bet ir fizinė prievarta tarp žmonių²⁷. Antikarinės nuostatos – tai sudėtinė pacifizmo dalis, siauresnis jo aspektas. Prienamiausiuose lietuviškuose tarptautinių žodžių žodynuose pacifizmo terminas aiškinamas supaprastintai, akcentuojant pirmiausia antikarinį jo turinį²⁸. Tik specializuotoje akademinėje literatūroje išryškunami iš giluminių apmąstymų kylantys įvairūs papildomi kontekstiniai, semantiniai niuansai²⁹. Analizuojant pacifizmo sampratą ne-

²⁶ Dabartinis ir anuometinis antimilitarizmo termino aiškinimas iš esmės nesiskiria: „Plačiąja prasme [tai] – kariuomenės, karo tarnybos ir apskritai karo neigimas“. Žr.: Antimilitarizmas // *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 1, Kaunas: Spaudos fondas, 1933, p. 204.

²⁷ **White R.S.**, min. veik., p. 6.

²⁸ Žr. pvz.: www.zodynas.lt/terminu-zodynas/p/pacifistas; www.lietuviuzodynas.lt/terminai/pacifizmas.

²⁹ Pavyzdžiui, Douglas P. Lackey (*D. P. Lackey*) išskyrė keturis pacifizmo tipus: 1) Universalusis krikščioniškasis pacifizmas, skelbiantis, kad žudyti yra nuodėmė. 2) Universalusis Gandžio pacifizmas, atmetantis prievartos naudojimą, siekiant politinių tikslų. 3) Dalinis, arba ribotas, šv. Augustino pacifizmas, smerkiantis smurtą tarp individų, bet pateisinantis valstybės prievartos monopolį, teisę kariauti gynybinį karą. 4) Antikarinis pacifizmas, kuris yra ribotas dėl to, kad smerkia karus, bet pateisina asmens teisę į savignyą. Žr.: **Lackey D.P.**, *The Ethics of War and Peace*, New York: Prentice Hall, 1989, p. 6–24. Dar įvai-

išvengiama tenka susidurti su jam priešingu terminu – „militarizmas“³⁰, todėl jį prasminga bent trumpai pakomentuoti. Militarizmo aiškinime taip pat yra išryškėjusios dvi esminės plotmės. Jas įtvirtino šio reiškimo tyrimų pradininku laikomas vokiečių kilmės, bet anglosaksiškoje akademinėje terpėje išgarsėjęs istorikas Alfredas Vagtsas (*A. Vagts*, 1892–1986 m.). Savo dar 1937 m. pirmąkart išleistame ir klasika virtusiame veikle „Militarizmo istorija“ jis konstatavo egzistuojant dvi militarizmo formas – kariškių (angl. *militarism of the military*) ir civilių (angl. *civilian militarism*)³¹. Pirmoji forma žymi kariškių dominavimą valstybės valdyme, jos resursų pajungimą ginklavimuisi, agresyviai užsienio politikai³². Antroji – valstybės piliečių militarizaciją – sukarinimą ne tik tiesiogine (karinio parengimo), bet ir kultūrine prasme. Pastaruoju atveju šalyje plačiai diegiamos ir propaguojamos kariškos vertybės (narsa, kovingumas, disciplina, subordinacija ir t. t.) ir kariška stilistika (uniformos, ceremonijos). Tai nebūtinai susiję su pasirengimu kokiam nors konkrečiam

resnis pacifizmo tipų, kilusių iš skirtingų religinių arba filosofinių nuostatų, spektras pristatytas Peterio van den Dungeno straipsnyje. Žr.: **Van den Dungen P.**, *Pacifism: Sources of Inspiration and Motivation // West European Pacifism*, min. veik., p. 29–30. Tarpukario Lietuvoje bandymų moksliskai tipologizuoti ir analizuoti pacifizmo sampratas būta nedaug. Vienas iš reikšmingesnių šiuo požiūriu, regis, būtų teisininko, dėsčiausio Vytauto Didžiojo universitete, Martyno Kavolio indėlis. Savo publikacijoje „Socialinė taikos ir karo reikšmė“ jis išskyrė keturias pacifizmo paradigmas: 1) „Asketiškoji taikos pažiūra“ – krikščioniška artimo meile grįstas pacifizmas. 2) „Imperialistinė arba absoliutinė taikos pažiūra“ – užkariautojų pasiteisinimas, jog jie savo valdas plečia, siekdami kuo platesnio taikos ir „teisingos“ tvarkos įtvirtinimo. 3) „Politinė taikos pažiūra“ – nuostata, kad taiką tarp valstybių gali užtikrinti jų konstruktyvus bendradarbiavimas tarptautinėse institucijose ir savotiška integracija. 4) „Teisiškoji taikos pažiūra“ – nuostata, grįsta tikėjimu teisės principų viršenybe, jų galia sureguliuoti santykius tarp valstybių. Šiuo atveju priimtina laikomas tik karas teisei apginti. Žr.: **Kavolis M.**, *Socialinė taikos ir karo reikšmė // Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 4, p. 404.

³⁰ Literatūroje anglų kalba, ypač filosofinio pobūdžio, kartais yra vartojamas specifinis terminas „Warism“, žymintis savotišką militarizmo atitikmenį arba – tiksliau – kraštutinę jo išraišką. Šį terminą išversti į lietuvių kalbą sunku. Jis reiškia ne tik karo pateisinimą, bet ir savotišką jo šlovinimą, paremtą įsitikinimu, kad tai yra progreso ir visokeriopo atsinaujinimo šaltinis. Žr. pvz.: **Cady D. L.**, *From Warism to Pacifism: A Moral Continuum*, second ed.: Philadelphia: Temple University Press, 2010.

³¹ Plačiau žr.: **Vagts A.**, *A History of Militarism: Civilian and Military*, second. ed. New York: Meridian books, 1959, p. 13–17.

³² Žr. pvz.: www.zodynas.lt/terminu-zodynas/m/militarizmas; www.lietuviuzodynas.lt/terminai/militarizmas.

numatomam kariniam konfliktui – svarbiausia čia atitinkama atmosfera, „paradinis“ ritmas, forma, fonas. Panašiai šiuos du reiškinius atskyrė ir vėlesni jų tyrėjai, nors esama ir tam tikrų papildymų bei korekcijų³³.

Straipsnyje, analizuojant požiūrį į pacifizmą ir (neišvengiamai) į militarizmą tarpukario Lietuvoje (XX a. 3–4 deš.), pirmiausia vadovaujamas istorizmo principu, t. y. siekiama atskleisti šių reiškinių sampratas tiriamuoju laikotarpiu, susilaikant nuo šiandien gana madingos tendencijos praeities reiškinius dirbtinai „pritempti“ prie šiuolaikinių „universalų“ teorinių schemų.

GLOBALIŲ ANTIKARINIŲ NUOTAIKŲ ATŠVAITAI LIETUVOJE XX A. PIRMOJE PUSĖJE

XX a. antrojo ir trečiojo dešimtmečių sandūroje, kai Lietuva po ilgai trukusios svetimųjų spaudos kaip valstybė pasauliui atgimė nedidelės, nepriklausomos, į modernėjimą orientuotos respublikos pavidalu, institucionalizuotas pacifizmas (oficialios nacionalinės draugijos, ilgainiui išplėtojusios tarptautinius ryšius) Europoje ir JAV egzistavo beveik šimtą metų. Tada tai jau nebuvo vien visuomeniniai judėjimai – jų idėjas, nors neretai tik deklaratyviai, palaikė ir dauguma pažangiausių demokratiškosios šalies vyriausybių. Vaizdžiai tariant, pacifistinė mintis sudygo kaip sėkla, virto augalu, žydėjo ir mezgė vaisius. Po Didžiojo karo prasidėjo naujas vilčių ir nusivylimų etapas, susijęs su 1919 m. Paryžiaus taikos konferencija, Tautų Sąjunga ir įvairiomis tarptautinėmis taikdariškomis iniciatyvomis. Be to, būta įvykių ir ne didžiosios politikos sferoje, kurie

³³ Antai Džonas R. Džilis (*J. R. Gillis*) pirmenybę teikė siauresniam militarizmo apibrėžimui, esminiu jo kriterijumi laikydamas kariškių dominavimą valstybės valdymo struktūroje. Visuomenės karingumo ugdymą, jos karinio parengimo procesą mokslininkas vadino militarizacija. **Gillis J. R.**, Introduction // *The Militarization of the Western World*, ed. J. R. Gillis, London: Rutgers University Press, 1989, p. 1. A. Vagto apibrėžtasis „kariškių militarizmas“ kai kurių kitų autorių yra vadinamas „politiniu militarizmu“, o „civilijų militarizmas“ – visuomeniniu arba socialiniu militarizmu (angl. *social militarism*). Žr.: **Berg-hahn V. R.**, *Europe in the Era of Two World Wars: From Militarism and Genocide to Civil Society, 1900–1950*, Princeton: Princeton University Press, 2006, p. 73; **Johnson M.**, *Militarism and The British Left, 1902–1914*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013, p. 7–10.

vienaip ar kitaip suaktualino pacifistines ir antitarines nuostatas. Parodyti, kiek ir kaip tai atsispindėjo Lietuvos viešojoje erdvėje, ir bus bandoma šiame skyriuje.

Prieš sutelkiant tiriamąjį žvilgsnį į XX a. 3–4 dešimtmečių lietuviškosios spaudos puslapius, tenka padaryti nedidelį apibendrinamąjį ekskursą į moderniojo Lietuvos valstybingumo išvakares – tautinio sąjūdžio atomazgos laikotarpį. Jis iš esmės sutapo su taikos idėjų sklaidos apogėjumi prieškariniame Vakarų pasaulyje. Pacifistų internacionalo tema, neperžengianti carinės cenzūros leidžiamų ribų, yra pastebima pirmuosiuose legaliuose lietuviškuose laikraščiuose, pirmiausia kairiosios, tada save vadinusios „pirmėiviškąja“, pakraipos. Tereikia pavartyti „Naująją gadyne“ ar „Lietuvos žinias“. Tai – dėsningas reiškinys: Europoje pacifistines nuostatas tada (o ir vėliau) stipriausiai reiškė įvairaus plauko socialistai ir anarchistai³⁴. Kita vertus, prielankumo taikos idėjai netrūko ir katalikiškojo spaudoje, kuri to meto Lietuvoje leista didžiausiais įmanomais tiražais (pavyzdžiui, savaitraštis „Šaltinis“ – 15 tūkst. egzempliorių) ir pasiekdavo plačias gyventojų mases³⁵. Apskritai kone visų lietuvių tautinio sąjūdžio politinių ir pasaulėžiūrinių srovių publicistų tekstuose ginkluotos kovos metodai laikomi nepriimtinais, kariškos vertybės, karo tarnyba nėra aukštinama. Tai – liūdnei pasibaigusių 1831 ir 1863 m. bajoriškųjų sukilimų, beprasmiškai pražūtingos rekrutų prievolės ir reformuoto jos pakaitalo patirčių atgarsis. Ir to meto grožinėje literatūroje „kareiviavimo“ motyvas beveik visada apipintas tragiškos lemties gija. 1904 m. Rusijos–Japonijos karas tik dar labiau sustiprino tokias iš esmės pacifistines nuotaikas. To meto lietuvių visuomenėje imperinis patriotizmas nebuvo ryškus, nepasiduota ir smurtinėms 1905-ųjų revoliucijos aistroms. Lietuviškose gubernijose ji praėjo nepalyginamai taikiau nei latvių ar lenkų žemėse³⁶. 1914 m. vasarą didžiuosiuose Rusijos miestuose suputojusi vokiečių sutriuškinkimo „užmėtant juos kepurėmis“ isterijos banga lietuviškąją inteligentiją atvirai glumino. Tolesnė karo eiga, kaizerinės okupacijos brutalumas tik stiprino rezignaciją, priešišumą prievartai. Ryškiau išreikštos ginkluotos kovos ar

³⁴ Johnson M., min. veik., p. 1.

³⁵ Urbonas V., Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis // *Gimtasias kraštas: praeities ir dabarties kultūros metraštis*, 2012, t. 5, p. 51.

³⁶ Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 153–155.

juo labiau keršto dvasios to meto lietuviškos visuomenės autoritetų dienoraščiuose ir kiek vėliau rašytuose atsiminimuose beveik nėra. Tačiau 1918–1920 m. realijos krašte privertė prislopinti humanistines nuostatas ir pasiduoti išlikimo ginkluotoje kovoje instinktui. Viešosios politinės retorikos tonas tapo kur kas ryžtingesnis, radikalesnis, nors nenusisukta ir nuo idealistinių vilčių – tikėjimo didžiųjų demokratijų deklaruotais visuotinės taikos siekiais. Lietuvos sąlygomis tokia pacifizmo nuotaika kaip pokarinėje Vakarų Europoje nelabai galėjo formuotis. Tačiau tam tikrų jos atspindžių, pirmiausia kultūros sferoje, būta. Juos dažniausiai inicijuodavo inteligentai ir menininkai, lankęsi ar studijavę Vokietijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, skaitę tų šalių spaudą, užčiuopę tenyškčių kūrėjų, intelektualų gyvenimo pulsą³⁷. Vis dėlto tai neturėjo didesnio poveikio nei Lietuvos visuomenės sąmonei, nei valdžios viršūnės politinėms vizijoms. Gyvenimo realybė neleido ilgiau puoselėti idealistinių vilčių. Taip lūkesčiai, susieti su Vakarų demokratijų deklaruotomis taikos išsaugojimo Europoje perspektyvomis, gana greitai – dar neįpusėjęs XX a. trečiajam dešimtmečiui – ėmė blankti, o kartais net įgudavo piktoko skepsio pavidalą³⁸. Tai nesunku pastebėti įdėmiau pažvelgus į kai kurias tuometinio oficiozo pirmuosiuose puslapiuose pateiktas publikacijas. Kritišką jų toną lėmė nepalankia Lietuvai linkme besiklostanti „Vilniaus byla“. Antai po ciniškos *real politik* simboliu lietuvių visuomenei tapusios 1923 m. Am-

³⁷ Kaip pavyzdį galima nurodyti kad ir ambicingą literatų avangardistų sambūrį, į viešumą išėjusį 1922 m. su leidiniu „Keturių vėjų pranašas“, o 1924–1928 m. leidusį literatūrinį žurnalą „Keturi vėjai“. Šio sambūrio pagrindinis „ideologas“ Kazys Binkis 1920–1921 m. „žmonėjosi“ Berlyne. Kaip tik tada jis perskaitė savotiška sensacija tapusį vokiečių rašytojo Bernhardo Kellermano (*B. Kellermann*) antikarinį romaną „Lapkričio 9-oji“ (*Der 9 November*), kuriame dramatiškai pavaizduota, kaip kaizerio armijos štabo vadovybė pasmerkia beprasmiškai mirčiai savo karius, davusi įsakymą žūtbut išlaikyti Keturių vėjų (pranc. *Quatre vents*) kalvą. Iš čia ir lietuviškojo žurnalo pavadinimas, turėjęs simboliuoti ryžtingos, sąmoningos mažumos pasiaukojamą kovą už meno atsinaujinimą. Žr.: **Kuzmickas V.**, *Kazys Binkis: Gyvenimas ir kūryba*, Kaunas: Šviesa, 1985, p. 59. Beje, pirmojo žurnalo numerio viršelyje pavadinimas pirmiausia buvo užrašytas prancūziškai, o po to dar aštuoniomis kalbomis, tarp jų – ir latviškai bei estiškai (lietuviškas užrašas stambiu, raudonu šriftu sudaro tarsi foną). Nepaisant šios pavadinimo kilmės istorijos, svarbu konstatuoti, kad antikarinė ar pacifistinė retorika visuose „Keturių vėjų“ numeriuose yra neryški, „užčiuopiama“ daugiausia tik potekstėje.

³⁸ Žr. pvz.: **Dilys A.**, Gresiantis žmonijai pavojus, Nusiginklavimo konferencija // *Lietuva*, 1924 08 09, p. 2.

basadorių konferencijos buvęs užsienio reikalų ministras Juozas Purickis platokame straipsnyje smarkokai išpliekė esą „veidmainiškai“ taikos ir demokratijos idėjas skleidusias Prancūziją, D. Britaniją ir JAV. Jis skaitytojams aiškino taip: „Didžiausią atsakomybę neša pasaulio šeimininkai – Santarvės didžiūnai. Jie mokėjo karo metu leisti gražius obalsius, kad pritrauktų daugiau sąjungininkų ir moraliai susilpnintų priešą. Jie mokėjo tą priešą [Vokietiją – M. K.], kurį jie skelbė vieninteliu militarizmo kaltininku, nuveikti, visiškai nuginkluoti ir sunaikinti materialiai. Deja, jie nemokėjo arba, teisingiau pasakius, nenorėjo sutvarkyti pasaulio taip, kad valstybių ir tautų tarpusavio santykiai būtų varomi ne brutalia pajėga, bet teise ir teisingumo dėsniais.“³⁹ Taip pat smarkiai kluvo ir svarbiausiai pokarinę tvarką ir taiką apsaugoti turėjusiai tarptautinei institucijai. Ją J. Purickis įvertino net nebandydamas surasti bent kiek diplomatiškesnių epitetų: „Kad nepasirodytų pasaulio akyse visiškais apgavikais, jie [Santarvės nariai – M. K.] įkūrė Tautų Sąjungą, prirašė jos statute labai gražių obalsių [šūkių – M. K.]. Bet ta Sąjunga serga ir, matyti, sirgs ir toliau rachitizmu visą savo amžių. Ji šį tą daro labdarybės ir socialinėje dirvoje, bet politikoje, savo svarbiausiame uždavinyje – ji rachitikas, neužauga, kuris moka žaisti, bet nieko rimto nepadaro.“⁴⁰ Pikta šio įžvalgaus žurnalisto prognozė netolimoje ateityje iš esmės išsipildė. Po daugiau nei dešimtmečio oficialinė Lietuvos spauda atvirai pripažino, jog „pacifizmas šiandien pergyvena sunkią krizę ir vargu ar jis beprisikels nuo tų skaudžių smūgių, kurių jam teko patirti paskutiniuoju laiku. Pacifizmas buvo identifikuojamas su Tautų Sąjungos dvasia, bet kas šiandien bepaliko iš Ženevos įstaigos – visi matome. Tautų Sąjungos kūrėjų viltis – spręsti tarptautinius kivirčius taikiu būdu – nepasiteisino. Vėl grįžtame prie senų pajėgos metodų“⁴¹.

Vis dėlto toks emocingas kaip J. Purickio požiūris Lietuvos viešojoje erdvėje ne tik trečiajame dešimtmetyje, bet ir vėliau buvo daugiau išimtis⁴²,

³⁹ **Vygandas [J. Purickis]** Militarizmas prieš Didįjį karą ir po karo // *Lietuva*, 1923 10 13, p. 1.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Pacifizmo krizė // *Lietuvos aidas*, 1936 04 23, p. 4.

⁴² Pavyzdžiui, gana aštriai pacifizmą viename straipsnyje 1925 m. demaskavo Antanas Graurogkas: „[Pacifizmas] geras ir naudingas tenai, tose šalyse, kur manoma, kad krašto gerovė reikalauja pavergimo ir ginklu pajungimo kitų mažesnių tautų; tenai pacifizmas yra geras vaistas nuo sunkios ligos, kuri jau ne vieną didelę tautą yra pražudžiusi. Bet

o ne norma. Dažniausiai spaudoje apie didžiųjų Europos valstybių taikos palaikymo iniciatyvas stengtasi atsiliepti su pagarbū pritarimu, palaikymu, nors iš potekstės bent kiek praprusęs skaitytojas galėjo nesunkiai suprasti, jog tai laikoma formaliu diplomatinės rutinos dalyku – siekiamybe, kuri vargu ar artimiausioje ateityje bent iš dalies taps realybe⁴³. Manyta, kad pasaulinėje arenoje simboliškai ginti „taikos reikalą“ geriausia patikėti moterims – kaip motinoms, duodančioms ir puoselejančioms gyvybę. Antai 1932 m. buvo atsiliepta į Tarptautinės vaikams globoti sąjungos Ženevoje (pranc. *Union internationale de secure aux enfants Genève*) kvietimą žymiausiems savo šalyse rašytojams periodinėje spaudoje paskelbti straipsnių taikos tema. Lietuvos motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjunga šią garbę suteikė Sofijai Čiurlionienei⁴⁴. Panašus bendradarbiavi-

šaukti prie taikungumo ir naikinti karingumą ten, kur priešas tyko prie tėvynės vartų, reiškia tą patį, ką raginti prie kapituliacijos ir būti priešams talkininku. Kas tai yra, ar savižudybė... ar dar blogiau?“ <...> Imperialistinėse šalyse pacifizmo propaganda yra reikalinga sudaryti pusiausvyrai ir apsaugoti visuomenei nuo avantiūrų, iššaukiamų nesuvaldomo karingumo ir gobšumo. Lietuvos liaudis, papratusi visiems rankas bučiuoti, ta liga neserga, priešingai, jai ir karingumas, ir kitos karinės ypatybės, kol ji veda apsigynimo kovą, yra būtinos.“: **Graurogkas A.**, Pacifizmas ir mes // *Trimitas*, 1925, Nr. 12, p. 354.

⁴³ Šį savotišką „cinizmą“ viename savo straipsnių įtikinamai pagrindė būsimasis kariuomenės vadas plk. lt. Stasys Raštikis. Jis pažymėjo, jog per 3421 rašytinės žmonijos metus buvo 3135 karo metai, iki 1860 m. valstybės pasirašė apie 8000 taikos sutarčių, kurios trukdavo ne ilgiau kaip dvejus metus. Tad, anot Raštikio, „taip buvo praeityje, taip bus ir toliau, nes kol visi žmonės nevirs taikos ir meilės angelais, tol karai, kaip visų piktybių padariniai, neišnyks iš žmonijos gyvenimo, tai yra vienas visuomenei atmintinas dalykas“. Todėl „su ta mintimi turime apsibrasti ir pacifistų gražioms kalboms pritardami, didelių vilčių jų pastangų sėkmingumui dėti neturėtume“.: a., Lietuviai, galvokime vyriškai – sako plk. lt. Raštikis, nagrinėdamas kariuomenės ir visuomenės santykių klausimą // *Lietuvos aidas*, 1933 11 16, p. 6. Panašias mintis savo straipsnyje išdėstė ir plk. Juozas Lanskoronskis. Žr.: **Lanskoronskis J.**, Tautos Nepriklausomybė ir kariuomenė // *Lietuvos aidas*, 1933 02 15, p. 5.

⁴⁴ Pažymėtina, jog S. Čiurlionienė nebuvo nuosekli pacifistė – Nepriklausomybės kovų laikotarpiu rengė ir skleidė karišką propagandą Lietuvos kariams ir visuomenei. Nepaisant to, prirėkus ji sėkmingai susitvarkė ir su „taikos pasiuntinės“ misija. Užsakytame S. Čiurlionienės straipsnyje sudėtos visos tokie atveju reikalingos frazės, o jo turinį geriausiai apibendrina ši citata: „Kai dabar pesimistai nustoja pusiausvyros ir desperatiškai skelbia Taikos idėją pralaimėjus, mums, mažos šalies piliečiams, kurie tik savo kuriamąją jėga esame gyvi, reikia juoba įsitempus kultūros darbą savo krašte dirbti ir kartu priartėti prie viso pasaulio geros valios žmonių, kurie skelbia moralinį nusiginklavimą. Tam žmonių sustiprėjus visi kiti nusiginklavimai lengvai bus įvykinti.“ žr.: **Čiurlionienė S.**, Karo

mas vyko ir vėliau. 1936 m. Lietuvos moterų taryba nusiuntė delegates į kongresą Jugoslavijos mieste Dubrovniko, prisijungdama prie tarptautinės akcijos trisdešimt dienų (nuo gruodžio 15-osios iki sausio 15-osios) paskirti pacifizmo propagandai – ėmėsi platinti specialius pašto ženklus su užrašu „Pax“ (lot. taika) bei atitinkamo pobūdžio literatūrą⁴⁵. Tokia parodomoji veikla – „valdiško“, konjunktūrinio pacifizmo išraiška. Be to, reikia pažymėti, jog tos pačios Lietuvos moterų tarybos narės kartu dirbo ir „militarizmo“ labui, nes aktyviai rėmė Lietuvos kariuomenę⁴⁶. Siekiant sušvelninti šį paradoksą, taikos ženkliukų platinimo akciją viešinančiame straipsnyje esminę mintį stengiasi rutulioti taip, kad idealistinės deklaracijos nesikirstų su šalies gynybiniais interesais. Šios pastangos „pagimdė“ „doktriną“, kuri skelbė: „Ir šalia visuotinio tiek vyrų, tiek moterų karinio pasiruošimo, kurio iš mūsų reikalauja tėvynės laisvės saugojimo pareiga, mes garsiai galime tarti pasauliui – mes karo nenorime, mes trokštame taikos ir teisėtumo. Mes stojame į pacifistų eiles ir jų idėjas nešiojame, remiame kiekvieną pastangą ir darbą, siekiantį pasaulio taikos.“⁴⁷

Kituose panašiuose straipsniuose buvo raginama visas viltis dėl taikos ateityje sudėti į vaikus – jiems skiepyti draugiškumą ir pagarbą sveitimoms tautoms, pertvarkant švietimo sistemą sekti neutralitetą pasirinkusių Šiaurės šalių, o ne militaristinių diktatūrų pavyzdžiu⁴⁸.

Apskritai reikia pažymėti, kad Lietuvos spaudos puslapiuose, nors ir nereguliariai, pasirodydavo bendro pobūdžio informacijos, pristatančios tiek pacifistinio judėjimo raidą Europoje⁴⁹, tiek žymiausias antikarinis,

pavojus jaunajai kartai // *Lietuvos aidas*, 1932 03 19, p. 7.

⁴⁵ J. Žv., Pasikalbėjimas su ponija V. Lozoraitiene. Kongresas Dubrovniko. Moterų policija. Kino filmos vaikams. Apie auklėjimą // *XX amžius*, 1936 12 07, p. 5; Visuomenės veikimas // *Naujoji vaidilutė*, 1936, Nr. 12, p. 507.

⁴⁶ Beleckienė O., 1936 metai Lietuvos moterų gyvenime // *Naujoji vaidilutė*, 1937, Nr. 1, p. 1–2.

⁴⁷ F. P., Pasiruoškime gintis, bet trokštame taikos kūrybos darbo! Dėkimės į taikos stiprinimo talką! // *Rytinis Lietuvos aidas*, 1936 11 03, p. 2.

⁴⁸ Biržiškienė B., Jaunimas ir vaikai taikos pasiuntiniai // *XX amžius*, 1936 12 22, p. 2.

⁴⁹ Žr. pvz.: V. G. [V. Gustainis], Tarptautinis taikos kongresas // *Lietuva*, 1924 09 03, p. 2; Telegramos. Įdomi pacifistų brošiūra E [elta], Paryžius, 30.IX // *Lietuva*, 1924 10 01, p. 7; Martel R., Pacifizmas dirba // *Lietuvos aidas*, 1930 07 14, p. 3; Martel R., Pacifistinis judėjimas Prancūzijoje. Victorio Margueritte: Non! // *Lietuvos aidas*, 1931 08 08, p. 7; Martel R., Pacifistinis judėjimas Prancūzijoje. Ernesto Judet'o „Saugumo politika“ // *Lietuvos*

taikaus tautų sugyvenimo idėjų propaguotojus, tokius kaip L. Tolstojus, A. Nobelis, F. Nansenas (*F. Nansen*, 1861–1930m.), M. Gandis ir kt. Apie šias asmenybes dažniausiai rašyta pagarbiai, kaip apie iškilus kūrėjus, moralinius autoritetus, sykiu apgailestaujant, jog jų subrandintoms geresnio pasaulio vizijoms tokie abejingi pasaulio galingieji. Skaitantys vokiečių, prancūzų kalbomis Lietuvos inteligentai turėjo galimybę susipažinti su Vakarų Europoje pagarsėjusiais antikarinio pobūdžio Adriano Gustavo Anri Barbiuso (*A. G. H. Barbusse*, 1873–1935 m.), Ernsto Jungerio (*E. Jünger*, 1895–1998 m.), Ericho Marijos Remarko (*E. M. Remarque*, 1898–1970 m.) ir kitų rašytojų romanais. E. M. Remarko knygos buvo išleistos ir lietuviškai, o apie kitų autorių kūrinius Lietuvos skaitytojai šiek tiek galėjo sužinoti iš kultūrinėje spaudoje pasirodžiusių išverstų ištraukų arba literatūrinių naujienų apžvalgų⁵⁰.

Nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžios, nuolat didėjęs įtampai tarp Lietuvos ir nacionalsocializmo keliu pasukusios Vokietijos, lietuviška žiniasklaida į kiekvieną tarptautinėje arenoje pasigirdusį įtakingesnio taikos šalininko balsą reaguodavo gana entuziastingai, pabrėždama Lietuvos ištikimybę teisingumo ir humanizmo principams. Sykiu tuo tarsi norėta atkreipti menamų užsienio stebėtojų dėmesį į Lietuvos saugumo problemas⁵¹ ir suteikti šiokią tokią viltį savajai nerimo apimtai visuomenei. 1935 m. ginkluotas konfliktas su galinga Vokietija atrodė realus, o bent kiek apčiuopiamesnės tarptautinės paramos, nors ir desperatiškai

aidas, 1931 08 12, p. 7; Aidai iš užsienio. Visuomeninis gyvenimas. Nusiginklavimas // *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 3, p. 70; **J. Val., B. S.**, Laiškai iš užsienių. Paryžius. Ar visada naudingas pacifizmas? Prancūzų pokarinis pacifizmas // *Lietuvos žinios*, 1933 11 11, p. 3; **Coudenhove-Kalergi R. N.**, Dvidešimties metų karas. Didžiojo karo pradžios 20-ies metų sukaktuvių proga // *Lietuvos aidas*, 1934 07 30, p. 2; Pacifisto kalba atvira, nuoširdi ir įtikinama // *Lietuvos žinios*, 1937 01 27, p. 1, 6; **P. K-nas**, Seni kariai apie taiką. Tarptautinis kombatantų kongresas. Vokiečiai, italai ir anglai nedalyvavo. Karinga nuotaika taikos tribūnoje // *XX amžius*, 1938 07 01, p. 2; Anglijos pacifistai iš įsitikinimo. Karo tarnyba ir medis. „Ar jūs gintumėtės nuo žudiko“ // *XX amžius*, 1939 08 19, p. 10.

⁵⁰ Išsamiau žr.: **Jokubauskas V.**, Didžiojo karo atminimas: Diskursas ir atminimo praktika tarpukario Lietuvoje // *Lituanistica*, 2016, t. 62, Nr. 4, p. 237–38.

⁵¹ XX a. ketvirtajame dešimtmetyje pasaulinė opinija pacifistinę, ištikimybę Versalio sistemos principams grįstą požiūrį į tarpvalstybinius santykius vis dar laikė aukštesnės politinės moralės išraiška, tačiau neoficialiai toks požiūris jau nepajėgė atsverti *real politik* motyvacijos. **Kasparavičius A.**, *Lietuva 1938–1939 m.: Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 38.

ieškojusi, Lietuva iš esmės nesulaukė. Tiesa, toks pabrėžtinai taikingas tonas lietuviškoje žiniasklaidoje atsirado ne iš karto. 1930–1935 m. pretenzijos Vokietijai dėl nelojalumo kurstymo reikštos gana atvirai ir drąsiai, mat tikėtasi, jog Vakarų demokratijos neleis vėl išvešėti vokiškajam militarizmui. Progų konstatuoti šią grėsmę tikrai netrūko: jų ėmė rastis kur kas anksčiau, nei buvo žengti pirmieji didesni Adolfo Hitlerio žingsniai laužant ginklavimosi apribojimus ir pačią Versalio sistemą. Revanšizmo stiprėjimą vokiečių masėse išraiškingai bylojo agresyvi jų reakcija ne tik į įvairias politinio, bet ir kultūrinio gyvenimo aktualijas. Vienas iš itin simbolinių tokio pobūdžio įvykių, sulaukusių atgarsio ir Lietuvoje, buvo 1929 m. Berlyne pademonstruota jau iki tol plačiai pagarsėjęsio Vokietijos rašytojo E. M. Remarko romano „Vakarų fronte nieko naujo“ (vok. *Im Western nichts Neues*)⁵² amerikietiškoji ekranizacija (angl. *All Quiet in the Western Front*). Radikalėjanti ir vis labiau revizionistinėms nuotaikoms pasiduodanti vokiečių visuomenė šį kūrinį sutiko nevienareikšmiškai, o pati filmo premjera buvo sužlugdyta chuliganiškų veiksmų. Toms kelias dienas įvairiuose Berlyno kino teatruose vykusioms nacionalsocialistų akcijoms vadovavo Reichstago narys Jozefas Gebelsas (*J. Goebbels*) – būsimasis Trečiojo Reicho propagandos ministras. Prieš pat prasidedant seansams, piktavaliai salėse tarp žiūrovų paleisdavo tai baltų pelių, tai gyvačių, paskui pradėdavo triukšmauti, išprovokuodavo muštynes su socialdemokratų šalininkais⁵³. Dėl šių neramumų teismas nedelsdamas uždraudė filmo demonstravimą. Vis dėlto ažiotažo paveikti vokiečiai masiškai plūdo į kaimyninių šalių – Prancūzijos, Belgijos ir Olandijos – pasienio miestelius, kur turėjo galimybę pamatyti tą tiek pasipiktinimo jų tėvynėje sukėlusį kino filmą⁵⁴.

Po poros metų šis kontroversiškas išgarsėjęs filmas pasiekė Lietuvos ekranus. Suprantama, pirmiausia jis demonstruotas laikinojoje sostinėje – Kaune, viename iš geriausių ir moderniausių kino teatrų „Forum“ (dabar šis pastatas Laisvės al. pažymėtas 46 numeriu). Pasirūpinta ir

⁵² **Martel R.**, „Vakaruose nieko nauja“. Knyga apie karą // *Lietuvos aidas*, 1929 07 15, p. 4.

⁵³ **A. G. [A. Gricius]**, Baltosios pelės, gyvatės ir peštynės Berlyno kinuose. Nacional-socialistų kova su „Vakarų fronte nieko naujo“ filmu (Mūsų Berlyno korespondento) // *Lietuvos aidas*, 1930 12 18, p. 4.

⁵⁴ **A.**, Vokiečiams brangiai kaštavo „Vakarų fronte nieko naujo“ // *Lietuvos aidas*, 1931 03 24, p. 4.

intriguojančia „įvykio“ reklama spaudoje. Didžiausio tiražo šalies dienraščio antraštės skelbė: „Pasaulinis triumfas! Pasinaudokite nedaug kam pasitaikančia proga! Šio paveikslo mūsų publika labai laukia. Numatyti 4 seansai.“⁵⁵ Iš tiesų, sensacija sutraukė daugybę žiūrovų. „Lietuvos aidų“ reporteris neperdėdamas konstatavo: „Tokios spūsties, tokio žmonių susigrūdimo nei viename Kauno teatre dar nematyta. Žmonių eilėms tvarkyti tiek prie kasų (šeštadienį jų pririekė net dviejų), tiek kino fojė pririekė geroko būrio policininkų. Dauguma žiūrovų šeštadienį bilietų negavo. Apie kino [teatrą – M. K.] „Forum“ didžiausias susigrūdymas buvo ir sekmadienį.“⁵⁶ Taip pat pažymėta, jog tai ne pirmas Didžiojo karo kruvinąją dramą vaizduojantis filmas, kurį išvydo kauniečiai (anksčiau jie turėjo progų pamatyti „Vakarų frontą“, „Verdeną“, „Didįjį paradą“), bet jis vienintelis sukėlė tokį ažiotažą. Kitame atsiliepime, netrukus išspausdintame tame pačiame dienraštyje, buvo palankiai įvertintas ir filmo turinys, ypatingai pažymint, kad nacionalsocialistų protestai dėl jo neva Vokietiją įžeidžiančio turinio, yra nepagrįsti⁵⁷. Apskritai tuometė Lietuvos publika, pasipiktinusi vokiečių intrigomis Klaipėdos krašte ir, matyt, vis dar prisimindama kaizerinės okupacijos negandas, savotiškai skandalingą E. M. Remarko kūrinių ekranizaciją, sprendžiant iš žiniasklaidos informacijos, sutiko su beveik neslepiamu piktdžiugišku pasitenkinimu, nors vėliau į viešumą iškilo ir viena kita kritiška nuomonė⁵⁸. Žinoma, Berlynas

⁵⁵ [reklaminiis skelbimas] // *Lietuvos aidas*, 1931 03 27, p. 4.

⁵⁶ A., „Vakarų fronte nieko naujo“ Kaune // *Lietuvos aidas*, 1931 03 24, p. 5.

⁵⁷ Recenzentas straipsnyje taikliai pastebėjo: „Jei karo pasmerkimo, taikos idėja vokiečių nacionalistus įžeidžia, tai, ko gero, jie gali laikyti įžeidimu ir Nobelio taikos premija a. a. Strezemanui“ [*Gustav Stresemann* (1878–1929 m.) – Vokietijos kancleris ir užsienio reikalų ministras (1923–1929 m.), 1926 m. apdovanotas Nobelio taikos premija]. A., „Vakarų fronte nieko naujo“ Kaune // *Lietuvos aidas*, 1931 03 24, p. 5.

⁵⁸ Pasak vieno tautininkų pažiūrų kritiko, „Remarko veikale aiškiai matyti ir raudonu siūlu per visus puslapius eina antimilitaristinė tendencija su kosmopolitiškumu raugu, kas užmuša, gal ir netiesiogiai, nacionalinį karžygiškumą, norą pasiaukoti tėvynei, o žuvusiųjų kautynių lauke kultą lyg ir išniekina“. Žr.: **Žukauskas J.** [recenzija], *Beletristika*. W. T. Scanlon'as, „Dieve, pasigailėk mūsų!“ Didžiojo karo apysaka. Vertė Petras ir Kostas Jurgėlos (Jurgelevičiai), Marijampolė, 1934, p. 400, kaina 4 Lt // *Vairas*, 1934, Nr. 5, p. 116. Gen. št. mjr. Vytautas Bulvičius į šios Remarko knygos ekranizacijos Holivude priežastis pažvelgė giliau, išskeldamas dvejopų standartų problemą informacinio karo kontekste. Šis įžvalgus karininkas buvo linkęs iš dalies pateisinti vokiečių pretenzijas. Pasak Bulvičiaus, „didžiųjų valstybių organai, norėdami parodyti savo pacifistinę nuotaiką, kartais

diplomatiniiais kanalais reiškė nepasitenkinimą tuo, kad Lietuvoje buvo sudarytos sąlygos Pirmojo pasaulinio karo laikų kaizerio kariuomenės ir jos vadovybės „juodinimui“. Tačiau tik Klaipėdoje, veikdama per autonominius valdžios organus ir vietos revanšistus, Vokietija pasiekė, kad filmo demonstravimas būtų nutrauktas⁵⁹. Tiek politinių aistrų sukėlusį ekranizaciją įžiebė naują ne tik romano „Vakarų fronte nieko naujo“, bet ir kitų į jį siužetu labai panašių literatūros kūrinių populiarumo pliusą. Antai ketvirtojo dešimtmečio pradžioje tokiu sugretinimo principu Lietuvos spaudoje buvo gana plačiai reklamuojama amerikiečių autoriaus V. T. Skanlono (*W. T. Scanlon*) apysaka „Dieve, pasigailėk mūsų!“, kurią į lietuvių kalbą išvertė Petras ir Kostas Jurgėlos (Jurgelevičiai)⁶⁰. Be to, lietuviškoje bulvarinėje spaudoje netgi skelbta, kad Remarkas savo romane naudojosi kur kas anksčiau labai kukliu tiražu išleista, todėl plačiau nežinoma vieno lietuvių kilmės autoriaus parašyta knyga⁶¹. Ir tai ne vienintelis atvejis, kai suabejota šio garsaus rašytojo moraliniu autoritetu. Būta straipsnių, kuriuose jis parodytas kaip prabangų gyvenimą pamėgusi, nuolatinio dėmesio savotiškai išlepinta asmenybė⁶².

Taigi vaizdiniai Pirmojo pasaulinio karo tematika Lietuvos, kaip ir kitų šalių, kurias jis palietė, žiniasklaidoje, menininkų kūryboje tarpukariu sukosi ir pynėsi nuolat – gal tik kiek blankiau, provincialiau. Vis dėlto tai stiprino bendros Europos istorijos pajutimą, primindavo apie taikos trapumą

finansuoja pacifistinių filmų gamybą ir aukština rašytojus pacifistus, ypač tuos, kurie apie numatomųjų priešų militarizmą rašo. Tiesa, vienos rūšies pacifistų vyriausybės ir generoliniai štabai nemėgsta – būtent tų pacifistų, kurie ima neigiamai rašyti apie savo valstybės kariuomenę, savos valstybės imperializmą ir militarizmą. Šiuos, savaime aišku, laiko savo galių silpnintojais. Tačiau apie kitas kariuomenes, kitų valstybių imperializmą rašyk, kiek tik nori, skleisk pacifizmą, kiek tik patinka“. **Bulvičius V.**, *Karinis valstybės rengimas*, Kaunas: Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyrius, 1939, p. 14.

⁵⁹ **G. V.** [Valentinas Gustainis], Kodėl Klaipėdoje uždrausta „Vakarų fronte nieko naujo“ // *Lietuvos aidas*, 1931 05 22, p. 7.

⁶⁰ [Reklaminius skelbimas viršelio vidinėje pusėje] // *Naujoji Romuva*, 1934, Nr. 163.

⁶¹ Antai teigta, kad Remarkas siužeto kompoziciją, stilistiką nusižiūrėjo ir net iš dalies nukopijavo nuo 1912 m. Hamburge vokiečių kalba išleistos knygos *Das Menschenschlachten* („Žmonių skerdykla“), kurią parašė iš Gumbinės kilęs mažlietuvis Vilius Lamšus, mokytojavęs Hamburge. Žr.: Lietuvis – Remarko pirmtakūnas // *Sekmadienis*, 1934 07 01, p. 6.

⁶² Kaip dabar gyvena „Vakarų fronte nieko naujo“ autorius Remarkas // *XX amžius*, 1937 11 12, p. 6.

ir jos kainą⁶³. Kita vertus, tos iš užsienio Lietuvą pasiekiančios antikarinės nuotaikos neturėjo rimtesnės institucinės ir organizacinės paramos.

TARPUKARIO LIETUVOS PACIFISTAI: TARP ILIUZIJŲ IR DEMAGOGIJOS

Nors taikos iniciatyvos tarptautinėje arenoje, iškilųjų humanistų antikarinės idėjos XX a. trečiojo, o ypač ketvirtojo dešimtmečio oficialinėje Lietuvos spaudoje buvo vertinamos ganėtinai palankiai, į pacifizmo, arba nusiginklavimo, šauklus šalies viduje žvelgta įtariai ir dažniausiai priešiška. Šiame skyriuje pabandysime tai pailustruoti ir pakomentuoti.

Bet prieš imantis savo pagrindinio siekio, pirmiausia tenka trumpai aptarti didelę įtaką lietuvių visuomenei turėjusios Katalikų bažnyčios požiūrį į karą. Apmąstant įvairius pasaulio istorijos pavyzdžius susidaro įspūdis, kad religinės kilmės (nebūtinai krikščioniškas) pacifizmas pasižymi bene didžiausiu tvarumu, o neretai ir kategoriškumu. Dėl to jis dažnai sulaukdavo išskirtinio valdžios ar kitų organizuotų oponentų spaudimo. XX a. pirmosios pusės lietuviškoje publicistikoje pozityvistai ir marksistai nepraleisdavo progos įgelti dvasininkijai dėl to, kad jos hierarchai vienareikšmiškai nepasmerkia karo, prievartos, neatsiriboja nuo valstybės galios struktūrų, taip esą absoliučiai pamindami Kristaus mokymą apie artimo meilę, gailestingumą, neįkainojamą žmogaus gyvybės vertę. Į tokius aiškiai angažuotus kaltinimus tekdavo kantriai atsakinėti.

Tarpukariu buvo paskelbta bent keletas didesnės apimties straipsnių⁶⁴, kuriuose gana išsamiai gvildenta karo moralumo problema. Juos

⁶³ Kairiųjų pažiūrų rašytojas Antanas Venclova po apsilankymo vienoje iš baisiausių Didžiojo karo mūšių Vakarų Europoje vietoje – Verdene 1937 m. viename savo straipsnyje taip išliejo ten jį užplūdusias emocijas: „Ir supratau, kad juo didesnis būrys bus tų, kurie reikalauja taikos, jai dirba ir ja dieną naktį rūpinasi, tuo Verdenu laukai bus toliau nuo mūsų, tuo jie su savo kapais, su savo bauginančiais šešėliais vis labiau nūgrims į praeitį. Europa iškankinta, sužalota, sudaužyta, sukruvinta. Dvi dešimtys taikos metų anaipol neužgydė kruvinų žaizdų, tos žaizdos ligi šiol alma, pūliuoja.“ Žr.: **Venclova A.**, *Mirties laukai ties Verdenu // Šalys ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 50.

⁶⁴ **Kuronieitis A.** [Jakštas A.], Antimilitarizmas Lietuvoje // *Draugija*, 1922, Nr. 5–6, p. 233–237; **Būčys P. P.**, Kariuomenė, tauta, žmonių giminė // *Židinys*, 1935, Nr. 7, p. 3–11; **Yla S.**, min. str., p. 8; **Česaitis I.**, Karas ir moralė // *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 4, p. 548–573.

parašė autoritetingi teologai, katalikų intelektualai. Kai kurias jų mintis prasminga perteikti. Vienas pirmųjų dar XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje konkrečiai šį klausimą svarstyti ėmėsi kunigas Aleksandras Dambrauskas-Jakštas (1860–1938 m.) – iškilus katalikiškosios spaudos organizatorius, publicistas, visuomenininkas. Gerai valdęs plunksną, pasižymintis plačia erudicija ir matematiko logika dvasininkas galėjo argumentuoti atremti suprimityvintus priekaištus. Savo publikacijoje, pasitelkęs pavyzdžius iš Šventojo Rašto, jis parodė, kad Dekalogo (konkrečiai penktojo Dievo įsakymo – „Nežudyk“) nuostatų negalima suprasti tiesmukai – būtina suvokti kontekstą, iš kurio ir kyla išimtys. Esminė iš jų – teisė gintis nuo užpuolimo. Šio universalaus dar šv. Augustino suformuluoto principo būtina įgyvendinimo priemonė yra sava kariuomenė. Kartu A. Dambrauskas-Jakštas paprastai, bet emociškai paveikiai paaiškino, kodėl Lietuvai pacifistinės iliuzijos nieko, išskyrus tautos ir valstybės pražūtį, negali duoti:

„Karo pavojus, lyg Damoklo kardas, nuolat ant mūsų kabo. Mūsų nepriklausomybė, mūsų žemės reforma baisiai nepatinka mūsų stipresniems imperialistams kaimynams. Jie griežia dantis ir laukia tik progos visą Lietuvą pasiglemžti. Pavojus didelis, visiems aiškus. Vien tik mūsų antimilitaristai to nemato. Jie net šioje kritiškoje valandoje drįsta kelti klausimą: ar jie nenusikals žmogžudyste, jei kovoj užmuš priešą? Ar ne geriau būtų šovus į orą, užuot į ginkluotą užpuoliką!.. O Sancta lituana simplicitas! Užpuolikas tų skrupulų neturės, jis drąsiai šaus jiems į kaktą ir stengsis kuo daugiausiai „prakeiktų lietuvių“ mūsų lauke pakloti!.. Apsimąstykit, ponai antimilitaristai, kol yra laiko! Tai ne Kristaus mokslas, kurį jūs šnekat, bet išgverusio senio Tolstojaus. Per vien laikyti savo skriaudžiamuosius brolius ir jų užpuolikus yra tas pats, kas per vien laikyti Kristų ir Barabą.“⁶⁵

Panašiai, taikydamas į jautriausią skaitytojų širdžių vietą, Lietuvos teisę ginti savo teritoriją ir nepriklausomybę 1935 m. kultūros žurnale „Židinys“ išspausdintame straipsnyje įrodinėjo vyskupas Petras Pranciškus Būčys: „Užimdama Vilnių, Lenkija padarė mums skriaudą, suardė visuotinę tvarką ir teisybę. Karas visuotinei tvarkai ir teisybei atstatyti yra taip pat teisėtas ir doras, kaip ir karas tai tvarkai apginti.“⁶⁶ Argumen-

⁶⁵ Kuronietis A. [Jakštas A.], min. str., p. 236–237.

⁶⁶ Būčys P. P., min. str., p. 8.

tas – labai stiprus. To meto lietuvių visuomenei Vilniaus kraštas buvo „šventas“ – tokiu turėjo tapti ir galimas karas dėl jo.

1938 m. „Mūsų žinyne“ išspausdintame straipsnyje kunigas Ignas Česaitis ragino tiesmukai nesuprasti ir nesuabsoliutinti tezės, jog „dorovinė Evangelijos doktrina skelbia tautoms taiką ir santarvę“, nes Evangelija „atvirai pripažįsta ir karių profesijos teisėtumą“⁶⁷. Jis pažymėjo, kad, siekiant apginti nuo užpuolimo, išsaugoti taiką, tenka ruoštis arba net naudoti ginklą. Ne vieną skaudžią Didžiojo karo istorijos pamoką gavusios valstybės labiau nei bet kada iki tol naudojasi kiekviena proga taikos siekiam deklaruoti, tačiau, nepaisant to, nepasitiki viena kita, abejoja tarptautinio arbitražo efektyvumu, todėl neketina atsisakyti kariuomenės, ruošiasi galimus konfliktus spręsti jėga. Rūsčios realybės esą nenori suprasti tik „kraštutiniai pacifistai“ – įvairios „mistiškosios sektos“, Tolstojaus šalininkai, „masoniškojo humanizmo teoretikai“, socialistai. Jų nuostatos – utopinės. Savo straipsnį I. Česaitis baigė vienareikšmišku priesaku: „Kriščioniškos dorovės vardu galime reikalauti, kad būtų veikama prieš karą, kad kiekvienas darytų kas galima taikos naudai, bet nevalia piliečiui atsidėti savo vaidmens, jei vieną dieną kraštas būtų verčiamas kariauti.“⁶⁸ Labai palankiai apie kariuomenės reikšmę valstybėje, karo tarnybą atsiliepė ir pagrindinis tuo laikotarpiu lietuvių tautos ugdymo vizijos kūrėjas, visuomenės moraliniu autoritetu laikytas profesorius Stasys Šalkauskis⁶⁹.

Reziumuojant katalikų publicistų požiūrį į pacifizmą reikia konstatuoti, jog jis pasižymėjo subalansuotumu, gyvenimiškumu. Buvo remiamos taikos iniciatyvos tarptautinėje arenoje, nes jomis rūpinosi abu tarpukario laikotarpio popiežiai – Pijus XI ir Pijus XII⁷⁰, bet kartu pripažinta ir valstybės teisė gintis ir stiprinti savo gynybos priemones. Pusiau rimtai pasižiūrėjus, pacifizmo ribas katalikams savotiškai ženklino vien jau faktas, kad ir pats Vatikanas turėjo savo simbolinę gvardiją.

Dvasininkų, teologijos žinovų komentarai buvo labai reikšmingi moraline prasme, pagrindžiant ginkluotųjų pajėgų stiprinimo, tautos karinio

⁶⁷ Česaitis I., Karas ir moralė // *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 4, p. 549, 550.

⁶⁸ Ten pat, p. 573.

⁶⁹ Šalkauskis S., Kariuomenė, kaip tautos ugdymo veiksnys // *Židinys*, 1935, Nr. 7, p. 12–18.

⁷⁰ Kasparavičius A., *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 452.

rengimo siekius. Sykiu tai leido viešumoje įtikinamai marginalizuoti tuos, kuriems taikus sambūvis tapo besąlygiška dogma. Kaip idėjiniai pacifistai tarpukario Lietuvos spaudoje pirmiausia yra įvardijami rusų rašytojo L. Tolstojaus šalininkai⁷¹, bet konkrečios informacijos apie juos labai mažai⁷². Paprastai būdavo pažymima, kad tai esanti savotiška sekta, išpažįstanti nesipriešinimo blogiui jėga principą, pasisakanti prieš kariuomenę, politinės galios siekimą, propaguojanti krikščionišką artimo meilę, dorovinę tobulinimąsi, asketišką gyvenimą. Tokios nuostatos buvo gana artimos katalikybei, tačiau šios konfesijos dvasininkai L. Tolstojaus mokymą laikė erezija ir jokio palankumo jam nerodė. Dar daugiau – net į intelektualią publicistiką kartais prasprūsdavo pagiežingas subjektyvizmas. Kaip iliustraciją galima pateikti čia jau pacituotą A. Dambrausko-Jakšto poziciją. Bet būta ir dar piktesnių epitetų. Antai kunigas Stasys Yla viename savo straipsnių rėžė tokį verdiktą: „Reikalaudamas nesipriešinti piktam, tolstojizmas toleruoja piktos valios triumfą, anarchiją ir dėl to prilygsta komunizmui.“⁷³

Be tolstojininkų, XX a. trečiojo dešimtmečio provyriausybinėje ir katalikiškoje spaudoje kartkartėmis minėti ir kiti – ne dėl religinių priežasčių „pacifistinėms iliuzijoms“ pasidavę „nesubrendėliai“ ir „svajotojai“ – legalių kairiųjų partijų ir jaunimo organizacijų nariai, „bedieviai“ mokytojai, dėl savo komforto besibaiminą „savanaudžiai miescionys“ bei

⁷¹ Valstybės Prezidentas kariuomenės ir visuomenės susiartinimo dienos proga „Lietuvos aidui“ rašo // *Lietuvos aidas*, 1935 05 25, p. 1.

⁷² Ne tik to meto spaudoje, bet ir ligšiolinėje istoriografijoje žinios apie Lietuvos tolstojininkus gana fragmentiškos. Žinoma, jog jų ėmė rasti jau XIX–XX a. sandūroje. Iki Antrojo pasaulinio karo tokiais „keistuoliais“ daugiausia garsėjo Šiaulių kraštas, nors buvo jų ir apie Panevėžį, Kėdainius. Žymiausiais tolstojininkais Lietuvoje laikomi Andriejus Kalendra (1885–1952 m.), gyvenęs Šiauliuose, paskui Kruopiuose (dabartiniame Akmenės rajone), Edvardas Levinskas (1893–1975 m.), mokytojavęs Šiauliuose, Joniškyje ir netoli jo esančioje Žagarėje. Pastarasis rūpinosi L. Tolstojaus raštų vertimu, laikraščių leidyba. Šiame bare dirbo ir kiti. Pavyzdžiui, L. Tolstojaus veikalą „Pirmoji pakopa“ išvertė Mikalojus Kuprevičius (**Kuprevičius G.**, *Koncertas*: Tyto alba, 2014, p.16). Nepriklausomoje Lietuvoje vieša tolstojininkų veikla buvo šiek tiek pastebimesnė tik iki XX a. trečiojo dešimtmečio vidurio. 1922 m. jie trumpai leido laikraštį „Meilės kelias“, 1923–1924 m. – „Atgimimą“. Laisviau jaustis tolstojininkams trukdė ir katalikų dvasininkijos priešiškus, ir padidintas teisėsaugos dėmesys dėl, kaip manyta, antivalstybinių pažiūrų skleidimo. Žr.: **Masionienė B.**, Tolstojystė Lietuvoje // *Problemos*, 1970, Nr. 6, p. 74–82.

⁷³ **Yla S.**, Krikščioniškasis pacifizmas. Karo ir taikos problemos pagrindai // *XX amžius*, 1936 12 23, p. 8.

šiai įvairūs keistuoliai. Viešojoje erdvėje lietuviškieji pacifistai tarsi virto kažkokia beforme abstrakcija, kuriai prireikus galėjo būti priskirti visi, pasisakantys prieš Lietuvos kariuomenės stiprinimą, visuomenės karinio rengimo užmojus. Jų pavardžių nenorėta „reklamuoti“. Išimčių – labai nedaug. Pavyzdžiui, 1922 m. viename katalikiško laikraščio „Draugija“ straipsnyje kaip vienas ryškesnių antimilitarizmo šauklių įvardytas poetas Butkų Juzė (t. y. Juozas Butkus)⁷⁴ – tai tuo metu buvo visiems aiški nuoroda į keturvėjininkų sambūrį. Panašiomis progomis taip pat mėgta postringauti, jog tokių veikėjų Lietuvos padangėje atsiranda todėl, kad visuomenę, ypač inteligentiją, „tvirkina“ įvairi žalinga filosofinė ir politinė literatūra, kaip teigta, be rimtesnių kliūčių plūstanti ne tik iš Rytų, bet ir iš Vakarų. Kaune esą buvo gana populiarūs kai kurie antikinės pakraipos vokiški ir prancūziški laikraščiai⁷⁵. Vakarietiškoji pacifizmą smarkiai viename savo rašinių „sutaršė“ socialinio kritiko vaidmens spaudoje nevengęs matematikas ir fizikas, VDU docentas Paulius Slavėnas. Jis išskyrė dviejų tipų pacifizmą: 1) skleidžiamą didžiųjų valstybių propagandistų, kurie taikos idėja veidmainiškai dangstė savo šalies imperialistinius tikslus, o militarizmu kaltino kitas, pirmiausia potencialias, priešininkes, ir 2) individualistinį. Į pastarąjį publicistas pažvelgė nebūdingu tikslųjų mokslų atstovui kampu, šio įsitikinimo prigimtį aiškindamas demokratinės Europos „moraliniu pakrikimu“. Pasak Slavėno, „bevaikės prancūzų šeimos yra visiems žinomas statistikos faktas. Nedaug kuo skiriasi ir Anglija. Būtent Londone krenta į akis nepaprastas senmergių, senbernių ir kambarinių šunų gausumas“. O tai ir esanti problemos esmė, nes „visokie antišeimyniniai gaivalai yra pagrinde asocialūs ir egoistiški, bet kartu su tuo jie pakankamai landūs ir veiklūs visuomenėje veikti. Savo egoizmą, savo kailiu susirūpinimą ir žmonių neapykantą šitokie tipai, filosofiskai tariant, apipavidalina šunų globa ir pacifizmu“⁷⁶. Tokį taikingumo garbinimą autorius ragino „rauti su šaknimis“, nes „kultūra, kuri veda prie ištižimo ir kapituliacijų, nėra kultūra, bet rafinuota demoralizacija“⁷⁷.

⁷⁴ **Kuronietis A.** [Jakštas A.], min. str., p. 234.

⁷⁵ **Bučys P. P.**, Kariuomenė, tauta, žmonių giminė // *Židinys*, 1935, Nr. 7, p. 4.

⁷⁶ **Slavėnas P.**, Mums reikia išmokti patogiai gulėti ir po Damoklo kardu. Psichologinis karas. Karinė propaganda ir kultūrinis darbas. Pacifizmas ir brangesnės už taiką idėjos // *XX amžius*, 1939 04 15, p. 3.

⁷⁷ Ten pat, p. 3.

Pacifizmo fenomeną analizuoti bandė ir gen. št. mjr. Vytautas Bulvičius – tragiško likimo asmenybė, vienas iškiliausių tarpukario Lietuvos karininkų mąstytojų. Savo konceptualioje knygoje „Valstybės karinis rengimas“, be kitų temų, pateikdamas savo išvalgas apie „pacifistus – antimilitaristus“⁷⁸, jis pažymėjo, kad tai – sąlyginė grupė, turinti įvairių atmainų. Autorius išskyrė ir apibūdino dvi esmines pacifistų rūšis – teoretikus ir praktikus⁷⁹. Teoretikai – ignoruojantys plėšrūniškus žmogaus instinktus, vienareikšmiškai atmetantys bet kokią ginkluotą prievartą kaip absoliutų blogį, tačiau negalintys pasiūlyti jokių realių būdų tai utopinei idilei pasiekti; praktikai – tai kovotojai už visuotinę taiką, savo tikslo siekiantys veikdami įvairiose tarptautinėse struktūrose, inicijuojantys tarpvalstybinio arbitražo, žmogaus teisių apsaugos, nusiginklavimo konferencijas ir sutartis⁸⁰. Pirmuosius V. Bulvičius vertino neigiamai⁸¹, antruosius – iš esmės palankiai, nes jie savo kilnaus tikslo siekė racionaliai,

⁷⁸ **Bulvičius V.**, *Karinis valstybės rengimas*, Kaunas: Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrius, 1939, p. 12–15.

⁷⁹ Kitas lietuviško kariško minties atstovas spaudos baruose – Balys Vosylius antikarinų nuostatų žmones taip pat skirstė į dvi grupes – „sąmoninguosius“ ir „nesąmoninguosius“, bet tam skirstymui pasirinko kiek kitokį nei V. Bulvičius principą. „Sąmoningieji pacifistai“ – priešiški kariuomenei, nes suvokia galimus karo veiksmų padarinius, o Lietuvos atveju dar ir mano, kad mažos šalies kova su didesniais agresoriais gali būti visiškai beviltiška. „Nesąmoningųjų“ pacifistų laikyseną lemia ginklų ir kitų karo atributų baimė – jie nenori ar nepajėgia pripažinti žiaurios konfliktų tarp žmonių tikrovės. **Vosylius B.**, *Karinis visuomenės auklėjimas // Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 6, p. 677–678.

⁸⁰ Taip apibrėžiama praktinio pacifizmo sąvoka politologinėje literatūroje vartojama iki šiol. Kaip pavyzdį galima pateikti šiam reiškiniui skirtą Endriu Fialos (*A. Fiala*) knygą. Beje, tai, ką V. Bulvičius apibūdino kaip teorinį pacifizmą, E. Fiala vadina absoliučiuoju pacifizmu (religinėmis, metafizinėmis nuostatomis pagrįstą visišką karo ir prievartos atmetimą). Žr.: **Fiala A.**, *Practical Pacifism*, New York: Algora Publishing, 2004, p. 8. Sendis E. Kuperis (*S. E. Cooper*), nagrinėjęs Vakarų Europos pacifistų praktikų pastangas sustabdyti žmonijos ritimąsi į Didįjį karą, šios jų veiklos kilnumui išryškinti pasirinko „patriotinio pacifizmo“ pavadinimą. Žr.: **Cooper S. E.**, *Introduction // Patriotic Pacifism: Waging War on War in Europe 1815–1914*, Oxford: Oxford UP, 1991, p. 5.

⁸¹ Būtina pabrėžti, kad V. Bulvičius kritiškai vertino ne tik besąlygiškąjį pacifizmą, bet ir tokio pat pobūdžio militarizmą. Žr.: **Bulvičius V.**, min. veik., p. 324. Savo vizijoje piliečio šalies gynėjo pareigą jis siekė kuo labiau humanizuoti, pabrėždamas būtinybę Lietuvos kariams skiepyti riteriškas, t. y. garbingos kovos, manieras. Karininkas vylėsi, kad „Lietuva kariaus tik užpulta, kai kitos išeities nebebus, o „tarptautinę teisę laužysime tik tuomet, jei ją priešas laužys. Kare, kur tik galėsime, visur įnešime žmoniškumo dvasios, kur tik galėsime, naikinsime aklos neapykantos dvasią“ (p. 326).

blaiviai vertindami situaciją⁸². Karininkas netgi atidavė jiems savotišką duoklę, savo knygoje propaguodamas kai kuriuos praktinio pacifizmo principus. Pavyzdžiui, ragindamas ruošti karui, sykiu jis akcentavo būtinybę remti racionalias taikos šalininkų pastangas („visur, kur tik matome žmonijos gyvenime pragiedrulių, juos turime sveikinti, stiprinti“)⁸³. Kitaip tariant, einamieji gynybiniai reikalai neturėtų visiškai išsklaidyti vilčių dėl visuotinės taikos idealo, kuris galbūt bus įgyvendintas kada nors tolimoje ateityje.

O štai teoretikams kandaus, bet vaizdingo žodžio V. Bulvičius nepaigalėjo: „Tokios rūšies pacifistai kaip Remarkas nesiūlo jokio plano karams išvengti ir turbūt negalvoja apie kokį nors planą. Tokie žmonės kiek primena nihilistus, kurie viską kritikuoja, visas blygybes nurodinėja, bet ką nors praktiško padaryti, kad tų blygybių nebūtų, nesugeba. O jeigu ir pasiūlo ką nors, tai tas pasiūlymas dažniausiai ne žemei, bet dangui pritaikytas ir aiškiausiai neįvykdomas. Jų pasiūlymai kaip ir galvojimas eina iš jausmų.“⁸⁴ Pacifistų teoretikų idealizmas, pasak Bulvičiaus, vargiai galėtų kelti simpatijas dar ir dėl to, kad jie, skirtingai nuo daugumos militaristų, save laikė beveik šventaisiais, puikuodavosi ginantys neginčijamą tiesą⁸⁵. Ir teorinis, ir praktinis pacifizmas plito iš tam tikrų globalių židinių.

Savo knygoje V. Bulvičius nurodė svarbiausias tarptautines organizacijas ir neformalias jėgas, vienaip ar kitaip jas „spinduliuavusias“. Tai – Katalikų Bažnyčia, Tautų Sąjunga, Hagos tarptautinis tribunolas, Kominternas, masonų ložės, „Rotary“ klubas, Raudonasis Kryžius.⁸⁶ Kitas šią temą palietęs autorius – teisininkas Martynas Kavolis prie jų dar priskyrė ir tarptautinį moterų judėjimą⁸⁷. Pažymėtina, kad V. Bulvičiaus sąrašė nėra nurodytas *Paneuropos* projektas, nors pacifistinės vizijos jame užėmė centrinę vietą. Greičiausiai, nenorėdamas leisti į detalesnį aptarimą, ši

⁸² Ten pat, p. 324.

⁸³ Ten pat, p. 326.

⁸⁴ Ten pat, p. 14.

⁸⁵ V. Bulvičius pabrėžė, kad Lietuvos jaunimą mokyklose reikėtų supažindinti su abiem kraštutinumais – pacifizmu ir militarizmu, tačiau ši informacija turėtų būti pateikiama kritiškai. Tai esą padėtų susiformuoti sveikam požiūriui į savo šalies gynybos reikalus.

⁸⁶ **Bulvičius V.**, min. veik., p. 18.

⁸⁷ **Kavolis M.**, min. str., p. 404–405.

internacionalą autorius priskyrė masonų kategorijai. Padarius šią prielaidą dar būtina pridurti, jog minėtas tarptautinis judėjimas nebuvo kažkas tolima ir egzotiška – jis turėjo filialą ir Lietuvoje – nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžios Kaune veikė atitinkamas intelektualų klubas. Jo nariais tapo žinomi lietuvių akademinio ir visuomeninio elito žmonės, tarp kurių pirmiausia paminėtini Vincas Čepinskis, Valentinas Gustainis, Vladas Kurkauskas, Juozas Purickis, Mykolas Romeris, Jonas Vileišis ir Zigmas Žemaitis. Šis sambūris 1932 m. lietuvių kalba išleido žymiausio Senojo žemyno tautų taikaus sambūvio ideologo grafo R. N. Kudenhove-Kalergi knygą „Pan-Europos ABC“⁸⁸. Tai, atrodo, buvo pati įtakingiausia adekvačiųjų pacifistų „praktikų“ grupė tuometėje Lietuvoje. O nihilistinės pakraipos „teoretikų“ atstovais, ko gero, reikėtų laikyti kai kuriuos legaliai besireiškusių kairiuosius visuomenininkus ir kultūrininkus, aiškinčius, jog valstybė kariuomenei tenkančias lėšas turėtų skirti švietimui ir kultūrai.

Tokias idėjas skleidė ir jaunimo karinio parengimo siekius ketvirtajame dešimtmetyje nuosekliai kritikavo žurnalas „Mokykla ir visuomenė“. Jo redakcinę politiką atitinkama vaga kreipė Vytauto Didžiojo universiteto profesoriai Pranas Augustaitis ir Antanas Purėnas⁸⁹. Panašių nuostatų laikėsi ir tam tikra dalis žemesnio rango pedagogų, kuriuos sovietinė istoriografija vėliau „pagerbė“ „antifašistų“ arba „pažangiųjų“ mokytojų vardais. Ne visi iš jų, bent jau tuo metu, buvo susiję su komunistiniu pagrindžiu, kurio propagandoje antikarinė demagogija užėmė išskirtinę vietą. Lietuvos spaudoje legalieji kairiosios pakraipos antimilitaristai yra gana aiškiai atskiriami nuo komunistų. Pirmieji laikomi paklydėliais, antrieji – „antivalstybinis gaivalas“, kuris sąmoningai siekė susilpninti visuomenės paramą šalies nepriklausomybę ginti turinčiai kariuomenei. Iš Maskvos valdomi Lietuvos komunistų partijos agitatoriai kiekviena pasitaikiusia proga skelbė taikingus Sovietų Sąjungos – „viso pasaulio proletariato tėvynės“ – siekius, ragino priešintis kapitalistų ir fašistų militarizmui, imperialistinio karo kurstymui. Tai buvo pati skambiausia pasaulinei publikai skirta sovietų propagandos gaida, nenusilpusi visą didžiąją XX

⁸⁸ **Kastanauskaitė L.**, min. veik., p. 103.

⁸⁹ **Ažubalis A., Kazlauskaitė-Markelienė R., Žilėnienė V.**, *Karinis rengimas Lietuvos mokykloje (1929–1940 m.)*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2009, p. 149.

amžiaus dalį. Jos patrauklumą ir veiksmingumą Rusijos bolševikų vadai suprato labai anksti. Kaip pažymėjo Aleksandras Štromas, neatsitiktinai vienas pirmųjų iš trijų Lenino vyriausybės dekretų (1917 m. spalio 28 d.) buvo skirtas taikos klausimui⁹⁰. Komunistai šia stipria „korta“ norėjo lošti vieni ir visaip stengėsi diskredituoti konkurentus, pirmiausia Maskvai nepavaldžius demokratinės orientacijos kairiuosius. Prieita netgi iki to, kad 1928 m. šeštajame Kominterno kongrese visa socialdemokratų veikla buvo paskelbta socialfašizmu. Lietuvos pogrindininkai irgi gavo atitinkamus įsaknius nurodymus. Stebina ne tik atvirai pagiežingas jų tonas, bet ir keista vidinė logika: „Kova prieš karo pavojų iškelia būtiną reikalą atvirai ir negailestingai kovoti prieš socialdemokratiją, prieš visokius „pacifistinius“ melagingus mokslus, kad ir kažin kokiais antrašteliais ir iškabomis jie būtų patiekiami. Komunistai turi atkakliai ir sistemaiškai sklaidyti visokių rūšių pacifistinius rūkus.“⁹¹ Tokios priešiškos nuostatos laikytasi iki pat ketvirtojo dešimtmečio vidurio, kai Kominternas iškėlė uždavinį suburti „antifašistinius liaudies frontus“ iš kuo platesnių visuomenės sluoksnių – tada praeiksmų socialdemokratų adresu atsisakyta. Lietuvos spauda (net ir kairiosios pakraipos) sovietų deklaruojamus taikos siekius vertino skeptiškai⁹².

Veidmainišką Kominterno ir jo agentų visame pasaulyje skleidžiamą pacifistinę propagandą Lietuvoje vienas pirmųjų įstabiai demaskavo teisininkas ir istorikas Augustinas Janulaitis⁹³. Pats būdamas socialdemokratinę pažiūrą nuoširdus humanistas, jis, atrodytų, natūraliai turėjo tapti kairiojo antimilitarizmo, plačiai vešėjusio XX a. trečiojo dešimtmečio Europoje, šalininku ir galbūt net skelbėju. Tačiau gilus analitinis protas, gyvenimiška patirtis ir Rusijos pažinimas neleido jam „susirgti“ šia „pažangaus teisuoliškumo“ liga, kuri akivaizdžiai kamavo kai kuriuos Steigiamojo ir trijų vėlesnių seimų socialdemokratų frakcijos narius.

⁹⁰ **Shtromas A.**, *The Soviet Union and the Politics of Peace // West European Pacifism and the Strategy for Peace*, ed. P. Van den Dungen, New York: Palgrave Macmillan, 1985, p. 130.

⁹¹ Komunistinio internacionalo kova su karo pavojumi // *Komunistas*, 1929, Nr. 1, p. 19.

⁹² Žr. pvz.: Sovietų pacifizmo priežastis // *Lietuvos žinios*, 1934 10 25, p. 1; **P. N.**, Militarizmas: Atgal į viduramžius // *Lietuvos žinios*, 1934 10 31, p. 3.

⁹³ **Janulaitis A.**, *Lietuva ir dabartinė Rusija. Kas tai yra dabartinė Rusija, kas ir kaip ją valdo, ir ką Lietuva iki šiol iš jos turėjo, ir ko gali laukti*, Kaunas: Raidė: 1925, p. 32–33.

Nemažiau konceptualiai Sovietų Sąjungos taikos propagandos veidmainiškumą savo 1937 m. išleistoje knygoje „Komunizmas Lietuvoje“ atskleidė kunigas S. Yla. Aštuntąjį veikalo skyrių jis pavadino „Pacifistinė ir antimilitaristinė akcija“⁹⁴. Jame autorius įtikinamai paaiškino, ko Maskva tokia propaganda siekia: suvedžioti taikos trokštančias mases, nuteikti jas prieš savo valstybes, kariuomenes ir taip atverti kelią sovietų ekspansijai, demagogiškai dangstomai liaudies revoliucijų ir internacionalinės pagalbos joms vardais⁹⁵. S. Yla konstatavo, kad Kominterno agentų veikla šia linkme buvo aktyvi ir Lietuvoje. XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje susidariusią situaciją jis įvertino taip: „Nors mūsų krašte, atrodo, dar nėra viešai veikiančių komunistų ar jiems artimų pacifistinių organizacijų, tačiau „pacifistinė“ akcija tyliai ir atsargiai varoma mūsų visuomenėje, ypač liaudyje ir moksleivijoje, tiek žodžiu, tiek raštu. Šita akcija yra nukreipta daugiau antimilitaristine kryptimi ir varoma mūsų kariuomenėje ir kariuomenės besiruošiančios jaunuomenės tarpe.“⁹⁶

Kad tai buvo gana rimta problema, rodo ir faktas, jog ją viešai pripažino pats Respublikos prezidentas Antanas Smetona. 1935 m. gegužę „Lietuvos aidui“ jis teigė: „Ne paslaptis, kad nestinga pakurstų, siekiančių visokiais būdais pakirsti mūsų ginklo pajėgą. Tie pakurstos yra mūsų tautos priešai, norintieji iš pasaulų sunaikinti jos laisvę. Įsiterpę kariuomenės ar pagal ją slankiodami, jie nori klastingai parausti jos vieningą drausmę. Visuomenė neprivalo kęsti tokių gaivalų, kaip gera šeiminkė neapsikenčia piktžolėmis savo darže. Pagedusio gaivalo neturi būti nei kariuomenėje, nei arti jos. Kariuomenė saugo savo kraštą, o visuomenė turi saugoti savo kariuomenę.“⁹⁷ Tai buvo esminė priežastis, dėl kurios tuometėje Lietuvoje į visas antikarines idėjas ir jas kėlusius sambūrius žvelgta įtariai, o dažnai ir priešišškai.

⁹⁴ **Daulius J. [Yla S.]**, *Komunizmas Lietuvoje*, Kaunas: Šviesa, 1937, p. 136–142.

⁹⁵ Ten pat, p. 136–137.

⁹⁶ **Daulius J. [Yla S.]**, min. veik., p. 138–139.

⁹⁷ Valstybės Prezidentas kariuomenės ir visuomenės susitarinimo dienos proga „Lietuvos aidui“ rašo // *Lietuvos aidas*, 1935 05 25, p. 1.

MILITARIZMAS IR ANTIMILITARIZMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS OFICIALIOJOJE RETORIKOJE

Pacifizmo refleksijos Lietuvos viešojoje erdvėje XX a. 3–4 dešimtmetyje analizė neįmanoma, nepristačius tuo metu vyravusio požiūrio į militarizmą, neišsiaiškinus, kaip jį suprato, ką apie jį manė politikai, valdžios pareigūnai ir kariuomenės atstovai.

Lietuvos Respublikos kariuomenė 1918-aisiais kūrėsi labai sudėtingomis sąlygomis. Šį procesą komplikavo ne tik specifinė krašto geopolitinė padėtis, materialiniai sunkumai, bet ir specialistų bei kariškų tradicijų stoka⁹⁸. Rusijos imperijos kariuomenėje katalikai lietuviai, skirtingai nuo daugiausia liuteronų tikėjimą išpažįstančių latvių ir estų, iš esmės negalėjo padaryti karjeros, be to, neturėjo ir savo tautinių dalinių Pirmojo pasaulinio karo metais (nors parodė gana unikalų patriotinio susipratimo ir saviorganizacijos pavyzdį)⁹⁹. Tarp 1917 m. rugsėjo pabaigoje sudarytos Lietuvos Tarybos narių ir į ją nepatekusių pradedančiųjų politikų kariškių ar bent kiek glaudžiau susijusių su kariuomene iš esmės nebuvo¹⁰⁰. Problemišką tuomečio lietuvių politinio elito karinių reikalų neišmanyimą, pasak vieno iš aktyviausių Lietuvos kariuomenės kūrėjų Kazio Škirpos, dar labiau aštrino gana paplitusios „nusistatymo prieš militarizmą“ nuotaikos¹⁰¹. Iš dalies dėl to 1918-aisiais Nepriklausomybę paskelbusios Lietuvos gynybos organizavimas vyko padrikai, neišvengta klaidų. Bene rimčiausią iš jų padarė pirmoji šalies vyriausybė (1918 m. lapkričio 2 d. – gruodžio 26 d.). Ministras pirmininkas prof. Augustinas Voldemaras, ekscentriškas intelektualas, pernelyg kliošėsi tarptautine teise, Antantės

⁹⁸ **Vosylius B.**, Karinis visuomenės auklėjimas // *Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 6, p. 676.

⁹⁹ Plačiau žr.: **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius: Leidybos centras, 1998, p. 17–59.

¹⁰⁰ Tam tikra išimtimi tarp Lietuvos valstybės kūrėjų galėtume laikyti Joną Basanavičių, kuris turėjo šiokios tokios karo gydytojo patirties, įgytos Bulgarijoje XIX a. pab. – XX a. pr.: **Basanavičius J.**, *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922 m.*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 121.

¹⁰¹ **Škirpa K.**, Kariuomenės kūrimo pirmos pastangos ir pirmos kliūtys // *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 703.

sajungininkų gera valia ir tikėjimu, jog pasibaigęs alinantis karas Europoje ilgam sukurs taikingą atmosferą, užtikrins mažų valstybių sienų neliečiamumą. Numatant tokią perspektyvą, Lietuvai kariuomenė apskritai esą turėjo būti nereikalinga – pakaktų vien milicijos vidaus tvarkai palaikyti¹⁰². Tačiau šios iliuzijos greitai subliūško susidūrus su bolševikų, o paskui su bermontininkų ir lenkų ekspansija. Realios grėsmės akivaizdoje teko formuoti naują, racionaliau susidariusią situaciją vertinančią vyriausybę. Pamoką, kad ginkluota jėga yra daug patikimesnis argumentas už idealistinius lozungus, teko išmokti. Tačiau tai nereiškia, jog 1919–1920 m. apgynus valstybingumą, antikarinės ir tam tikru pavidalu išreikštos pacifistinės nuostatos iš Lietuvos politinių sluoksnių retorikos visiškai išnyko. Bent jau demokratinių seimų laikotarpiu (1920–1926 m.) raginimų apriboti kariuomenės įtaką valstybėje, mažinti išlaidas pasigirdavo gana dažnai ir neretai be rimto reikalo – vien kaip pretekstas kairiajai opozicijai padaryti skambų demaršą politinėje arenoje nuolat dominavusiems krikščionims demokratams, kurie, reikia pripažinti, įsijautę į „Dievo palaimintųjų“ vaidmenį, dažnokai nesusilaikydavo nuo pagundų piktnaudžiauti karo padėties ir kitais turimais administraciniais viešojo gyvenimo suvaržymo svertais.

Kairiųjų stovykloje ryškiausiai pacifistiniam požiūriui atstovavo socialdemokratai. Jie nuosekliai laikėsi milicinės kariuomenės idėjos, o karštų debatų Seime metu nevengdavo užsipulti „lietuviškojo militarizmo“. Antai 1922 m. vasario mėnesį, svarstant Karo mokyklos projektą, vienas LSDP frakcijos lyderių, profesorius Vincas Čepinskis piktinosi: „Pas mus kai kurie mano, kad nėra militarizmo – daugelis karininkų, daugelis uniformuotų žmonių gatvėse dar nereiškia, kad pas mus viešpatauja militarizmas. Bet aš turiu pasakyti, kad visų tų išorinė išvaizda ir, kas svarbiausia, jų elgesys aiškiai rodo, kad pas mus yra militarizmas ir militarizmas blogiausios rūšies, nes viskas, kas pas mus daroma, sulig kurpaliu ne Vakarų Europos <...> bet sulig reakcinės Rusijos kurpaliu.“¹⁰³

Palaikydamas radikaliausių socialdemokratų nuostatas, dar atviriau priešišumą kariuomenei reiškė valstiečių ir liaudininkų frakcijos narys Jurgis Žitinevičius. „Mes žinome, kiek toji armija kaštuoja, ir argi galima

¹⁰² **Truska L.**, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 90.

¹⁰³ *Steigiamojo Seimo darbai (toliau – SSD)*, 1922 02 03, 167 pos., p. 12.

bus ateityje visą laiką laikyti tokią armiją, kaip ligi šiol turime, aš manau, kad armijos laikymas kenkia labai krašto atstatymui“, – iš Seimo tribūnos dėstė jis. J. Žitinevičiaus nuomone, „laikymas nuolatinės didelės armijos tai yra noras turėt visuomet parengtą grūmojamąjį kumštį, ir toks militarizmas politiniu atžvilgiu yra nuolatinis pavojus. Dėl to ir reikėtų atsisakyti nuo to pavojaus ir sutvarkyti ginkluotąsias pajėgas milicijos pagrindais“¹⁰⁴.

Išlaidų kariuomenei mažinimas tapo vienu svarbiausių socialdemokratų partijos lozungų per 1926-ųjų pavasario rinkimų į Trečiąjį Seimą kampaniją. Agitatoriai buvo specialiai instruktuojami, kaip įtikinamiau pateikti tą „lėšų švaistymo“ problemą masinei auditorijai¹⁰⁵. Valstiečiai liaudininkai, epizodiškai bendradarbiavę su krikščionimis demokratais, XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje laikėsi kur kas nuosaikesnės pozicijos. Militarizmo kritikų atsirasdavo net ir tarp valdančiojo krikdemų bloko narių. Pavyzdžiui, 1921 m. pavasarį, aptariant Šaulių sąjungos įstatymą, Ona Muraškaitė-Račiukaitienė garsiai samprotavo: „Matyt, militarizmo idėja auga ir plečiasi ir pas mus, ir vietoj to, kad ją naikinusi ir vijusi iš mūsų gyvenimo, mes ją ginam ir platinam; pradedam leisti įstatymus, kad kaip nors dar labiau įgudinus žmones, jaunimą į karą, kad jis pamiltų dar labiau vartoti tą ginklą, negu kad šiandien vartoja.“¹⁰⁶

Tiesa, Lietuvos kariuomenė tada buvo gana didelė – joje tarnavo daugiau nei 51 tūkstantis karių ir jai tekdavo apie pusę viso valstybės biudžeto¹⁰⁷, bet tai lėmė svarios priežastys: vos pasibaigus didžiosioms kovoms dėl nepriklausomybės, niekas negalėjo užtikrinti, kad jos vėl neatsinaujins. Jau 1922 m. karių skaičių imta mažinti, pradėta persiorientuoti, pritaikyti prie taikos meto gyvenimo¹⁰⁸. Apskritai kariuomenės veiksnys politiniuose šalies procesuose demokratinių seimų laikotarpiu neturėjo tokios reikšmės kaip paskesnius keturiolika autoritarizmo metų. Tačiau ir tada jis nė iš tolo nepasiekė tipiško karinių režimų lygio, kur vyriausybė išreiškia ją suformavusių kariškių valią.

¹⁰⁴ SSD, 1922 04 10, 196 pos., p. 115.

¹⁰⁵ **Dagys J.**, *Į praeitį atsigręžus. Biržiečio ekonomisto atsiminimai*, Kaunas: ARX Baltica, 2006, p. 88.

¹⁰⁶ SSD, 1921 04 20, 82 pos., p. 27.

¹⁰⁷ **Jokubauskas V.**, min. veik., p. 115.

¹⁰⁸ Žr.: **Vaičėnonis J.**, Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920–1939 m. // *Karo archyvas*, t. 17, Vilnius, 2002, p. 151–156.

Po 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo abu tautininkų lyderiai – prezidentu tapęs Antanas Smetona ir ministro pirmininko pareigas iki 1929 m. ėjęs A. Voldemaras – padarė tinkamas išvadas iš 1918 m. pamokų: suprato, jog be kariuomenės neišsivers, kad ši institucija turi saugoti ne tik šalies nepriklausomybę, bet ir jų asmeninę valdžią. Reikėjo tik savo rankose išlaikyti jos kontrolę. Tai padaryti pavyko taikant apgalvotą kadrų politiką ir socialines paskatas. Karininkija, kaip ir valdininkija, tapo pagrindine režimo atrama, mainais už lojalumą įgijusia ganėtinai privilegijuotą statusą¹⁰⁹. Lietuvos karininkų algos buvo didesnės nei kaimyninėse šalyse, o ir iš krašto apsaugai skiriamų valstybės biudžeto lėšų ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje personalo išlaikymui ir gerovei tekdavo gerokai daugiau nei ginklams įsigyti¹¹⁰. Nepaisant to, tuo metu oficialiojoje retorikoje ėmė vis labiau stiprėti karinė – patriotinė gaida, atliepusi siekius konsoliduoti ir kariškai organizuoti visuomenę. Kaip ir dera autoritarinėse šalyse, tokią vidaus politikos liniją turėjo palaiminti aukščiausioji valdžia. „Tautos vadu“ tituluojamas prezidentas A. Smetona savo poziciją šiuo klausimu viešai išsakė ne kartą. 1934 m. VDU studentų korporacijos „Ramovė“ šventėje jis kalbėjo: „Šią valandą yra karo pavojus visur, ir jis eina kasdien didyn. Visos tautos ruošiasi jį tinkamai pasitikti: ginkluojasi ir kariškai auklėja jaunimą. Štai Italija ir Vokia [Vokietija – M. K.] yra sumilitarizavusios visą priaugantį jaunimą, o Lenkija tam tikru instatymu ima ginklo pajėgos talkon ne tik vyrus, bet ir moteris. Šiais kraštais seka ir kiti. Tokiu būdu ištikus karui, grumsis ne tik kariuomenės, bet ir tautos. Štai kodėl svarbu šiandien visuotinis karinis auklėjimas, kariškas paruošimas.“¹¹¹ Kita proga jis taip pat aiškino, jog „tik neišmanėliai arba piktos valios žmonės gali teigti, kad ginklo pajėga paimanti iš valstybės išdo daug lėšų ir nieko gero jai neduodanti. Jeigu

¹⁰⁹ **Truska L.**, Kritiškas žvilgsnis į mūsų kariuomenės praeitį // *Tautinis atgimimas ir istorija*, Vilnius: Edukologija, 2012, p. 74–78.

¹¹⁰ **Jokubauskas V.**, min. veik., p. 127.

¹¹¹ Valstybės prezidento kalba metinėje Ramovės korporacijos šventėje spalio 21 d. // *Lietuvos aidas*, 1934 10 22, p. 1. Lietuvos spauda karinio jaunimo rengimo temai užsienyje skyrė nemažai dėmesio. Žr. pvz.: **Balčiūnas J.**, Prieškarinis jaunimo parengimas // *Lietuvos aidas*, 1929 07 29, p. 6; **Juškytis B.**, *Jaunuomenės karinis rengimas svetur (Prancūzija, Lenkija, Čekoslovakija, Latvija, Estija, Suomija, SSRS, Vokietija, Italija, Anglija, JAV, Japonija)*, Kaunas: Sakalas, 1938.

tai būtų tiesa, tai kam dabar visos šalys suskato skubotai ginkluotis?“¹¹²

Šį leitmotyvą greitai perėmė visa oficialioji spauda. Vienas po kito įvairiuose leidiniuose ėmė rasti straipsnių, kuriuose pabrėžta būtinybė skleisti visuomenėje kariškas vertybes, stiprinti „moralinius ginklus“, ruošti krašto gynybai. Po poros metų kitoje žiniasklaidos plačiai išgarsintoje kalboje A. Smetona karinį visuomenės rengimą tiesiogiai susiejo su jos organizuotumu ir drausmingumu¹¹³. Pastarąjį savo kalbose ir raštuose „Tautos vadas“ dažnai vadindavo „susiklausymu“, iš esmės jam priskirdamas žodžio „paklusnumas“ reikšmę.

Rengiant Lietuvos piliečius kovai už šalies nepriklausomybę, XX a. trečiajame dešimtmetyje didžiausią reikšmę turėjo 21 metų sulaukusių vyrų terminuota privalomoji karo tarnyba ir Šaulių sąjungos veikla. Ilgainiui tuo neapsiribota – nuspręsta ne tik stiprinti jau egzistuojančią sistemą, bet ir ją plėsti. Vienas pirmųjų svarbesnių žingsnių jaunosios kartos militarizavimo kryptimi buvo karinio rengimo pamokų moksleiviams įvedimas 1929 m.¹¹⁴ Panašūs užsiėmimai numatyti ir aukštųjų mokyklų studentų¹¹⁵. Tačiau patriotiškai nusiteikęs akademinis jaunimas ir pats rodė iniciatyvą spartinti šį procesą, suteikti jam solidesnį kultūrinį ir intelektualinį turinį. Šį tikslą išsikėlė 1931 m. įsteigta Vytauto Didžiojo universiteto studentų atsargos karininkų korporacija „Ramovė“¹¹⁶. Ilgametis universi-

¹¹² Valstybės Prezidentas kariuomenės ir visuomenės susiartinimo dienos proga „Lietuvos aidui“ rašo // *Lietuvos aidas*, 1935 05 25, p. 1.

¹¹³ Autoritarizmo ir karinio pasirengimo neatskiriamą jungtį, kaip valstybės egzistencijos garantą, A. Smetona subtiliai suformulavo taip: „Kai tauta drausmingai išauklėta, tai kiti vengia jos liesti, nes žino, kad atspari. O kai trūksta jai drausmės, tai bet kas jos kėsinaisi.“ [Todėl] „norint tautai būti laisvai, reikia jai būti ginkluotai ir drausmingai auklėtai“. Žr.: Be drausmės tauta ne tauta. Valstybės prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta rugsėjo 15 d. per iškilmingus pietus XII aspirantų laidos proga // *Lietuvos aidas*, 1937 09 17, p. 5.

¹¹⁴ **Ažubalis A., Kazlauskaitė -Markelienė R., Žilėnienė V.**, min. veik., p. 8.

¹¹⁵ **Klemenčiūnas A.**, Mūsų universitete tikrai galimas kariškas rengimas // *Karys*, 1934, Nr. 1, p. 13; Studentai prašo kariškų mokslų universitete // *Lietuvos aidas*, 1935 11 25, p. 5; **J. K. B.** [J. K. Beleckas], Universitete bus privalomas krašto gynimo ir apsaugos kursas. V. D. Universiteto etatų pakeitimo projektas perduotas komisijai // *Lietuvos aidas*, 1937 10 29, p. 4; **Ganda K. P.**, Karinio rengimo paskaitas universitete pradėjus // *Lietuvos aidas*, 1938 10 06, p. 3.

¹¹⁶ **Liaugminas A.**, Militarizmas ar tautiškas // *Vairas*, 1933, Nr. 12, p. 472; Plačiau apie korporacijos tolesnę veiklą šia kryptimi: Krašto karininkų reikalai // *Lietuvos aidas*, 1935 01 10, p. 2; Stud. Ats. Kar. „Ramovės“ korp. Kariškos propagandos komisija // *Lietu-*

teto rektorius Mykolas Romeris teigiamai vertino kariuomenės vaidmenį patriotiškai auklėjant piliečius, mokant ginti bendrus interesus¹¹⁷.

Kariniam Lietuvos jaunimo rengimui svariai pasitarnavo šalies sporto reikalų suvalstybinimas. Ne tik dėl to, kad fizinis lavinimas padeda geriau pasirengti karo tarnybai, bet ir dėl to, kad sportas – savotiškas karo pakaitalas, o varžybų aistros, kaip ir karo išgyvenimai bei su jais susiję pasiukojimo vaizdiniai, tampa konsoliduojančia atmintimi, stiprinančia nacionalinę identitetą¹¹⁸. Apskritai tuo metu beveik visuotinai, ypač nedemokratinėse šalyse, į visuomenės sveikatos ir demografijos rodiklius buvo žvelgiama grynai per kariuomenės interesų prizmę – kuo populiacija gausesnė, jaunesnė ir sveikesnė – tuo valstybės žmogiškasis karinis potencialas galingesnis.

1932 m. Kaune buvo įsteigti Kūno kultūros rūmai, o po dvejų metų prie jų – Aukštieji kūno kultūros kursai, kurie šalies bendrojo lavinimo mokykloms turėjo ruošti ne tik fizinio lavinimo, bet ir karinio rengimo mokytojus¹¹⁹. 1934 m. pradėtoje ir plačiai išgarsintoje Kūno kultūros rūmų sporto talkoje, kuri to meto žiniasklaidoje mirgėjo sutrumpintu „Sporūtos“ pavadinimu, nevengota akcentuoti jos reikšmės kariams būtinų savybių ir įgūdžių stiprinimui. Vienas ryškesnių to požymių – ypatingas dėmesys priešcheminės apsaugos pratyboms¹²⁰. Jojimo sportą taip pat pasistengta pritaikyti kavalerijos poreikiams¹²¹. Pragmatiškas kūno kultūros pamokų pritaikymas kariniam jaunimo rengimui daugelyje Europos valstybių (ypač imperinėse) buvo praktikuojamas nuo XIX a. pabaigos¹²², tar-

vos aidas, 1935 12 06, p. 5; **Alkis M.**, Romuviečiams į penktus metus žengiant // *Lietuvos aidas*, 1936 10 25, p. 3.

¹¹⁷ **Dilis**, Akademinė jaunuomenė petys petin su kariuomene. V. D. Universiteto studentijos kariuomenės šventės minėjimas // *Lietuvos aidas*, 1936 11 23, p. 8.

¹¹⁸ **Mangan J. A.**, Prologue: Combative Sports and Combative Societies // *Militarism, Sport, Europe: War Without Weapons*, ed. J. A. Mangan, London: Frank Cass Publishers, 2003, p. 1–2.

¹¹⁹ **Ažubalis A., Kazlauskaitė-Markelienė R., Žilėnienė V.**, min. veik., p. 11.

¹²⁰ Žr.: **Žvirėnas M.**, Priešcheminė apsauga // *Sporūta: Kūno kultūros rūmų sporto talka*, red. A. Jurgelionis, Kaunas: LR švietimo ministerijos Kūno kultūros rūmai, 1933, p. 286–302.

¹²¹ **Jo. Leo.**, Lietuviai ant žirgų! *Sporūtos* raitininkų sulėkimams pasirengta visoje Lietuvoje. Apskričių raitininkų sulėkimuose gausus dalyvių skaičius // *Lietuvos aidas*, 1933 10 05, p. 7.

¹²² Karinis rengimas Didžiosios Britanijos bendrojo lavinimo mokyklose tapo norma 1870–1875 m. Panašiai buvo ir kitose Europos šalyse. Plačiau žr.: **Mangan J. A., Ndee**

pukariu ši tendencija tik dar labiau sustiprėjo. Karišką potekstę turėjo ir įvairūs amžių sandūroje gimę ir vėliau sėkmingai plėtojęsi atletikos judėjimai, tokie kaip čekų „Sokol“, labai imponavęs patriotiškai nusiteikusiems lietuvių sporto entuziastams¹²³. Taip pat palankiai žiūrėta ir į skautiją¹²⁴ – ji nuo 1930 m. tapo pagrindine oficialia mokyklinio jaunimo organizacija¹²⁵.

1935-ieji tapo svarbiu atskaitos tašku, žymėjusiu nuoseklios, kryptingos Lietuvos visuomenės militarizacijos politikos pradžią. Iki tol daugiau kalbėta apie idėjas, vizijas, o praktinių žingsnių žengta mažai. Naujasis etapas prasidėjo viešai paskelbtu siekiu „sukarinti“ šalies piliečius, suformuoti glaudų ryšį tarp jų ir ginkluotųjų pajėgų. Neapsiribota vien jaunimu ir vyrais – tam tikras karinis rengimas numatytas ir moterims¹²⁶. Kariškų akcentų viešojoje erdvėje akivaizdžiai padaugėjo. Tokį foną kūrė ne vien tikrosios tarnybos kariai ar 1935 m. į KAM sistemą visiškai integruoti šauliai, bet ir jaun lietuviai. Tarp pastarųjų ir atitinkamų sukarintų fašistinių Italijos jaunimo formuočių būta panašumų – dėl uniformos, saljutavimo pakelta į viršų ranka ir pan. (nors to nenorėta pripažinti)¹²⁷. Kita vertus – tokia „mada“ tuo metu vyravo visose autoritarinėse Vidurio ir Rytų Euro-

H. S., *Military Drill – Rather More than Brief and Basic: English Elementary Schools and English Militarism // Militarism, Sport, Europe: War Without Weapons*, ed. J. A. Mangan, London: Frank Cass Publishers, 2003, p. 75–87, 169–183. Atskirai norėtusi išryškinti Turkijos atvejį. Jis unikalus tuo, kad šioje šalyje 1926 m. įvestas ir griežtai kontroliuojamas mokyklinio jaunimo karinio rengimo kursas (jo oficialūs pavadinimai kito) egzistuoja iki šiol. Tai tradicija, kuria siekiama įtvirtinti turkų, kaip karių nacijos, ideologemą. Žr.: **Gül Altınay A.**, *The Myth of the Military – Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*, New York: Palgrave MacMillan, 2004, p. 124.

¹²³ Čekų „Sokol“ ir suomių „Suojeluskunta“ – sukarinto sporto judėjimų pavyzdys, jų fizinio ir karinio lavinimo programos turėjo didžiulę įtaką svarbiausiai Lietuvos karinei visuomeninei organizacijai – Šaulių sąjungai. Išsamiai apie tai žr.: **Jokubauskas V.**, *Veikti šauliškai: sportas ir karinis parengimas tarpukariu Lietuvoje // Istorija*, 2015, t. 98, Nr. 2, p. 5–35.

¹²⁴ **Jurgelevičius P.**, Skautų tarnyba valstybės saugumui // *Mūsų žinynas*, 1927, Nr. 35, p.1 193–204.

¹²⁵ **Globys G.**, Skautavimas autoritarinėje Lietuvoje: išeivijos skautų refleksijos // *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 7, 2008, p. 62.

¹²⁶ **Vyt. G.**, Karinis moterų parengimas // *Lietuvos aidas*, 1935 04 18, p. 6; **J. K. Bl. [J. K. Beleckas]**, Greitai nustatys Lietuvos moterų karinio parengimo planą. Iš moterų karinio parengimo paskutinio susirinkimo // *Lietuvos aidas*, 1935 05 24, p. 5; Atsarginis, būsima šis karas ir studentės // *Lietuvos aidas*, 1938 04 02, p. 6.

¹²⁷ Jaunlietuvių sveikinimasis // *Jaunoji karta*, 1937, Nr. 10, p. 7.

pos šalyse¹²⁸. Tik ji buvo labiau mėgdžiojama išoriškai, nei įgyvendinama doktriniškai: konservatyvūs vietos politiniai lyderiai ir tų šalių visuomenės nebuvo pasirengusios totalitariniams sąjūdžiams ir tokiems socialinės inžinerijos eksperimentams, kokius tuo metu demonstravo Italija ir ypač nacionalsocialistinė Vokietija. Vis dėlto apie Italijos jaunimo karinio rengimo sistemą¹²⁹ Lietuvos oficialiojoje spaudoje rašyta ne be susižavėjimo¹³⁰.

Skleidžiant karišką propagandą Lietuvos spaudoje, dėstant ir pagrindžiant visuomenės sukarinimo vizijas, dažniausiai pabrėžtinai vengta žodžio „militarizmas“¹³¹. Mažų tautų atstovams jis asocijavosi su grobikišku karu, archajišku jėgos kultu. Tautininkams oponavusių politinių srovių laikraščiai net ir varžomos žodžio laisvės sąlygomis visai stengdavosi pabrėžti diktatūrinę militarizmo prigimtį. Pavyzdžiui, pagrindinis valstiečių liaudininkų dienraštis 1934 m. publikavo straipsnį „Militarizmas: atgal į viduramžius“, kuriame labai kritiškai komentuotos visuomenės ir ypač jaunimo militarizavimo tendencijos Sovietų Sąjungoje, Vokietijoje, Italijoje ir Lenkijoje. Pasak autoriaus, „dabartiniai visų spalvų ir plauko diktatoriai teisingai pastebi, kad mūsų laikų žmogus neturi karingo patoso, pasiryžimo žudyti ir aukoti savo gyvybę. Todėl visi jie lyg susitarę svajoja išauklėti jaunime karingą dvasią. Ir kaip svajoja!“¹³² Nors straipsnyje

¹²⁸ **Vagts A.**, min. veik., p. 410–416, 469–473.

¹²⁹ Tarpukario Italijoje 6–8 m. berniukai priklausė sukarintai organizacijai „Figli della Lupa“ („Vilkės vaikai“), 8–14 m. – marširuodavo kaip „Balillos“ nariai, 14–18 m. – priklausė „Avangardui“, o 18 m. – tapdavo jaunaisiais fašistais ir galėjo tarnauti kariuomenėje. Plačiau žr.: **Vescovi R.**, *Children into Soldiers: Sport and Fascist Italy // Militarism, Sport, Europe: War Without Weapons*, ed. J. A. Mangan, London: Frank Cass Publishers, 2003, p. 169–190.

¹³⁰ **Vosylius B.**, Karinis visuomenės auklėjimas // *Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 6, p. 674–675.

¹³¹ Vienoje savo viešų kalbų visos kariuomenės vardu gen. št. pulkininkas S. Raštikis aiškiai pabrėžė: „Nei aš asmeniškai, nei kiti mūsų kariai ir bendrai visi lietuviai nesame militaristai, jokių karų mes nenorime ir mūsų krašto troškimas – su visais artimesniais ir tolimesniais kaimynais gražiai ir taikingai gyventi. Tačiau iš antros pusės, kiekvieno iš mūsų šventa pareiga savo kraštą ginti nuo visų išorinių pavojų, iš kur jie tik bebūtų kilę. Prieš ginkluotą užpuolimą mes turime vartoti ginklą, nes toks gynimasis yra pateisintas visais dorovės ir moralės principais.“: Jei būsim vieningi, jei turėsime stiprią ir gerai ginkluotą kariuomenę, tada Lietuvos laisvė ir nepriklausomybė bus užtikrintos. Vyriausiojo štabo viršininko gen. št. pulk. Raštikio kalba per radiją 1934 m. lapkričio mėn. 23 d. // *Lietuvos aidas*, 1934 11 26, p. 4.

¹³² **P. N.**, Militarizmas: Atgal į viduramžius // *Lietuvos žinios*, 1934 10 31, p. 3.

apie Lietuvos situaciją tiesiogiai nerašyta, daugelis teiginių bent iš dalies būtų tikę ir jai apibūdinti. Tad nenuostabu, kad kai kuriuos iš jų pašalino cenzūra, palikdama kelis tuščius teksto stulpelius laikraščio puslapiuose.

Bet radosi ir tokių autorių, kurie linko savo pažiūras deklaruoti atvirai, nesibaimindami parodyti karingumo. Tokiems imponavo Italijos fašistų lyderio B. Musolinio šūkiai, jog „militarizmas esąs tautos auklėjimo aukščiausioji forma. Militarizmas – heroizmo ir pasiryžimo pasiaukoti mokykla. Be šios bazės, be militarizmo, negali būti ir tautiškos sąmonės“¹³³. Panašaus entuziazmo „Vairo“ puslapiuose tiesiog netvardė jauniesiems tautininkams artimas Pranas Karalius. Pasak jo, „militarizmas mažai tautai yra išsigelbėjimo veiksnys, tai būtina jos išlikimo sąlyga, tai savisaugos instinkto padiktuotas nusiteikimas“¹³⁴. Publicistas siūlė vadovautis šūkiu „Vyru karas – tai žaidimas“, nes „tai ir būtų mūsų senosios kovotojų tautos tradicijų garbinga tąsa“¹³⁵. O tos tradicijos, P. Karaliaus įsitikinimu, rėmėsi vos ne spartietišku garbės imperatyvu: „Kovoje arba laimėt, arba žūt, kad nematytum pralaimėjimo.“ Jis ir kiti „Vairo“ žurnalo bendradarbiai, tokie kaip svarbiausiu radikalaus lietuviško nacionalizmo ideologu laikomas Vytautas Jakševičius-Alantas, norėjo tautą matyti dinamišką, veržlią, t. y. „žygiuojančią“ – atsakiusią baudžiauninkiško romumo ir baimingumo¹³⁶. Suprantama, kad į pacifizmą jie žvelgė su panieka.

Vis dėlto viešumoje tada kur kas svaresnis buvo ne isteriškas politikuojančių literatų radikalų, bet ramus racionalaus gynybinio militarizmo šalininkų – autoritetingų, viešo kalbėjimo nevengusių Lietuvos karininkų balsas. Tiesa, jie patys savęs militaristais dėl minėtos prastos šio žodžio reputacijos nevadino, bet, objektyviai žvelgiant, jis jiems apibūdinti tiktų visų pirma dėl požiūrio į šalies gynybą ir tam tikro karinio lobizmo. Absoliuti dauguma kariškoje ir kitoje spaudoje savo įžvalgomis su visuomene besidalinančių įvairaus rango karininkų pabrėždavo, jog karas lydi žmoniją nuo pat jos atsiradimo, tad naivu tikėtis, kad šis atgrasus reiškinyss staiga ims ir išnyks. Raginta ruoštis tokiam išbandymui, nes vien tik moraliniai argumentai prieš nesustabdys.

„Mūsų tarptautinė situacija mažiausiai pareina nuo mūsų pačių noro

¹³³ Ten pat, p. 3.

¹³⁴ **Karalius Pr.**, Kovojančios tautos mokykla // *Vairas*, 1936, Nr. 5, p. 557.

¹³⁵ Ten pat, p. 556.

¹³⁶ Žr.: **Alantas V.**, *Žygiuojanti tauta*, Kaunas: Pažanga, 1940.

taikiai su visais sugyventi, – pagrįstai tvirtino plk. Juozas Lanskoronskis. – Ji iki didžiausio laipsnio yra sąlygojama santykiais, kurie yra ar gali susidaryti tarp mūsų didžiųjų kaimynų“, nes „didžiųjų tautų susidūrimė mažosios tautos ir prieš jų norą gali būti įveltos į bendrą sūkurį.“¹³⁷ Todėl tvirtinta, kad tokie nedidelei, galingesnių priešiškių kaimynių supamai valstybei kaip Lietuva nuo pat mažens reikėtų ruošti jaunimą tėvynės gynybai¹³⁸. Spauldoje pasitaikydavo ir raginimų net „priešmokyklinio amžiaus jaunimui skiepyti karingumas ir pasiaukojimas pasakomis ir paveiksluokais“, <...> pamokyti gražių melodijų, kariškų dainelių“. Siūlyta „didžiųjų švenčių, vardinių ar gimimo dienų progomis <...> nupirkti vaikui ne lėliukę, bet šautuvą, pistoletą, karduką, aliuminių kareivių ir kt., kas keltų ir ugdytų kūdikio sieloje karingumą“¹³⁹. Tam, suprasdamos padėties rimtumą, pritarė net ir kai kurios visuomenininkės¹⁴⁰, nors Lietuvos moterų judėjimas šalyje atliko tarptautiniais ryšiais susisaisčiusio oficialaus taikos idėjos ir kitų humanistinių vertybių propaguotojo misiją. Bet alternatyvus, į oficialius rėmus neįtrauktas viešai demonstruojamas pacifistinis nusiteikimas, jei ir buvo toleruojamas, tai laikytas

¹³⁷ **Lanskoronskis J.**, Tautos Nepriklausomybė ir kariuomenė // *Lietuvos aidas*, 1933 02 15, p. 5.

¹³⁸ Žr. pvz.: **Narušis S.**, Karinis visuomenės rengimas // *Židinys*, 1935, Nr. 7, t. 22, p. 27; **Naučikas K.**, Karinimo linkme... // *Lietuvos aidas*, 1935 03 01, p. 5; **J. Zv.**, Pasikalbėjimas su atsargos gen. Ladyga // *XX amžius*, 1936 12 23, p. 12; Kovas visada laimėjo tie, kurie ruošėsi ir kovojo, o ne tie, kurie su baime galvojo apie žlugimą. Kariuomenės vado gen. št. pulkininko Raštikio kalba, vakar pasakyta per radiją // *Rytinis Lietuvos aidas*, 1936 11 24, p. 1; **Šova A.**, Tautos karinis rengimasis ir kultūra // *Lietuvos aidas*, 1938 11 08, p. 9; **Bulvičius V.**, min. veik., p. 10.

¹³⁹ **Dielininkaitis P.**, Kariškoji propaganda, *Kardas*, 1935 09 15, Nr. 18, p. 383. Tuometinėje Italijoje tokios vizijos jau buvo tapusios realybe: „[F]ašistinės Romos žaislų krautuvis užverstos kariškais „ginklais“: lėktuvais, tankais, patrankomis, šautuvais, kardais. Šie „ginklai gana pigūs, prieinami ir plačiajai publikai: už 2–3 litus, mūsų pinigais skaitant, čia galima nusipirkti motoru aprūpintą lėktuvą ar tanką“. „Gatvėse, aikštėse čia tolydžio sutinki pipiriukų su šautuvuku ant pečių ar su karduku prie šono. Kai mažieji Romos piliečiai žaidimo aikštelėje važinėjasi vaikiškais dviračiais ar automobiliukais, dažniausiai irgi esti „ginkluoti“. Proletarų vaikai, kurie neišgali nusipirkti tikrųjų „ginklų“, susiranda kur nors pagaliuką, lentukę ir taip vaikosi vienas paskui kitą murzini, sušilę, – įsivaizduodami esą romėnų kariai, kovoją su skydu ir durklu.“ Žr.: **V. K-nas**, Žaislų vitrinose pasižvalgius. Militarinė dvasia: vyrauja karo ginklai (Mūsų korespondento Romoje) // *Lietuvos aidas*, 1938 01 26, p. 3.

¹⁴⁰ **Česnavičienė K.**, Kariškos dvasios auklėjimas // *Lietuvos aidas*, 1936 12 14, p. 4.

trumparegišku, nepatriotišku¹⁴¹. Tokią nuomonę stengtasi formuoti ir visuomenėje. Neatsitiktinai nuostata išsklaidyti „pacifistų svajones ir melagystes“ kaip atskiras punktas figūravo ir 1935 m. patvirtintame Kariškos propagandos spaudoje plane¹⁴². Taigi viešojoje erdvėje antikarinės idėjos buvo nuosekliai marginalizuojamos, jos nepajėgė konkuruoti su oficialiai plačiai propaguojamomis karinėmis – patriotinėmis nuostatomis.

BREŠTANČIO KARO ATMOSFERA IR PACIFISTINIO BEJĖGIŠKUMO PAGUNDOS

Negalima suprasti ir paaiškinti Lietuvos viešojoje erdvėje XX a. 3–4 dešimtmetyje vyravusio požiūrio į pacifizmą, neatsižvelgus į to meto visuomenės saugumo pojūtį, t. y. nepasidomėjus, kiek ją trikdė nuolatinis virš Lietuvos ir visos Europos „pakibęs“ karo pavojus. Suprantama, šiuo atveju tas įvertinimas tegali būti hipotetinis, grindžiamas negausiomis ir nelabai reprezentatyviomis užuominomis šaltiniuose, nes kitų statistškai „pasveriamų“ duomenų iš esmės nėra. Šalies gyventojų nuotaikas tada ganėtinai veikė žiniasklaida – ne tik radijas, bet ir spausdinta periodika. Tiesa, dėl cenzūros ir oficiozinių leidinių provyriausybinės redakcinės politikos įvykiai ir procesai buvo komentuojami kiek tendencingai. Vis dėlto ir remiantis tokia medžiaga galima susidaryti šiek tiek tokią vaizdą mus dominančiu klausimu. Toks ir yra šio skyriaus siekis.

Perspėjimų apie netolimoje ateityje kiliantį pasaulinį karą pagrindiniuose Lietuvos dienraščiuose ir specialioje kariškoje spaudoje ėmė rasti maždaug nuo XX a. trečiojo dešimtmečio vidurio¹⁴³. Iki tol, nors

¹⁴¹ Vienoje publikacijoje B. Vosylius aiškino: „Šiuo metu, kada daug siauros pasaulėžiūros žmonių, nesuprasdami gyvenimo tikrovės ir pasaulinės politikos būklės, kariuomenę laiko atgyvenusiu organizmu, sukurtu esą tik tam, kad keltų tarptautinius nesusipratimus ir lietų kraują, kada jie nori visiško kariuomenės sunaikinimo, geros valios žmonės ir tikri patriotai – savo tėvynės laisvės brangintojai kariuomenėje mato žmonių moralės išsigelbėjimą ir aukščiausių idealų įgyvendinimą.“ Žr.: **Vosylius B.**, Karinis visuomenės auklėjimas // *Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 6, p. 680.

¹⁴² 1936 m. kovo mėn. Kariškos propagandos spaudoje plano nuorašas // *Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA)*, f. 509, ap.1, b. 312, l. 20.

¹⁴³ Žr. pvz.: Tauta ir kariuomenė // *Lietuva*, 1923 12 30, p. 2; **A. T.**, Tautos apsigynimo

šalies saugumo situacija ir buvo gana pavojinga, stengtasi pasiguosti tuo, jog Tautų Sąjunga bus pajėgi sustabdyti nedidelius lokalius karus ir išlaikyti stabilumą Europoje. Bet juo toliau, tuo labiau viltys, kad augančios tarptautinės įtampos atslūgs, menko¹⁴⁴. „Tautų santykiai šiuo metu kaip liūnai, – 1933 m. viešojo kalboje pripažino prezidentas A. Smetona, – visur linksi, nieko tikro nėra. Oras tvankus, gali kilti audrų.“¹⁴⁵ Tai buvo, rodos, pirmas tokiu giliu pesimizmu persmelktas viešas valstybės vadovo pareiškimas. Nerami nuotaika palaiapsniui vis labiau skverbėsi į laikraščių puslapius. „Milžiniškas juodas karo šešėlis pakibo virš pasaulio ir stovi ties juo šiurpiu fantomu, kankindamas vaizduotę, slėgdamas visus šviesesnius gyvenimo reiškinius“¹⁴⁶, – 1935-aisiais vaizdingai konstatuota viename savaitraštyje. Kad prošvaisčių maža, rodė ir faktas, jog tais metais neatsirado asmenybės, kuri būtų pripažinta verta Nobelio taikos premijos¹⁴⁷. Nenuostabu, kad taip viskam klostantis dar po metų Lietuvos kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis jau nebeieškojo įmantresnių retorinių formų grėsmei apibūdinti: „Pasaulis serga naujojo karo baimės liga ir serga ne be pagrindo. Kalbama ir rašoma apie karą. Tveriamos naujos totalinio, viską naikinančio, staigaus ir kitoniško karo teorijos. Visur kalami nauji ginklai. Žodis „karas“ pasidarė jau ne naujiena, nes jis visur ir beveik visų lūpose. Tai yra nedžiuginantis reiškinys.“¹⁴⁸ Viltį, kad žmonija gali rasti kitų būdų tarpusavio prieštaravimams išspręsti, gniuždė akivaizdūs faktai: per beveik du dešimtmečius po Didžiojo karo pasaulyje įvyko 25 lokaliniai ginkluoti konfliktai, iš jų net 16 – Europo-

reikalu // *Lietuva*, 1924 09 18, p. 1; Politinė apžvalga // *Lietuva*, 1928 01 03, p. 1; **Baubliauskas J.**, Dėl nuodingų dujų // *Mūsų žinynas*, 1926, Nr. 33, p. 479; **Stebūnas Z.**, Ar bus vėl Pasaulinis karas // *Diena*, 1929 10 06, p. 3.

¹⁴⁴ Kaip pasaulis ginkluojasi. Kada bus nauja pasaulinė katastrofa // *XX amžius*, 1936 10 05, p. 5.

¹⁴⁵ Valstybės Prezidento kalba prie Laisvės paminklo lapkričio 23 d. // *Lietuvos aidas*, 1933 11 25, p. 1.

¹⁴⁶ Šiomet karo nebus. Astrologai garantuoja už 1935 m. // *Įdomus mūsų momentas*, 1935 06 09, p. 3.

¹⁴⁷ Tarp dinamito ir taikos // *Lietuvos žinios*, 1935 11 23, p. 4.

¹⁴⁸ Kovas visada laimėjo tie, kurie ruošėsi ir kovojo, o ne tie, kurie su baime galvojo apie žlugimą. Kariuomenės vado gen. št. pulkininko Raštikio kalba, vakar pasakyta per radiją // *Rytinis Lietuvos aidas*, 1936 11 24, p. 1.

je¹⁴⁹. Taip pat buvo pabrėžiama, kad „visur karo reikalams skiriami milijonai ir milijardai, visur karo reikalai dominuoja. Šitas kariškas drugys visumoje nėra kraujo troškimas, o tik noras sudaryti kuo didžiausią atsparą, noras atgrasinti kraujo trokštančius, kurių, deja, pasaulyje dar ir šiuo metu yra“¹⁵⁰. Taigi XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos žiniasklaidoje, gana plačiai besiremiančioje užsienio spaudos medžiaga, jau net nebebandyta kurti iliuzijų, kad naujo pasaulinio karo žmonijai kaip nors pavyks išvengti¹⁵¹. Visuomenė savotiškai buvo pratinama prie minties, jog gana greitai teks pažvelgti į akis lemčiai. Tokia akistata gali sukelti ryžtą arba paniką. Norą priešintis dažnai sugniuždo išgąstis, atsiradęs įvertinus potencialių priešininkų galią, įsivaizdavus mūšių žiaurumą, nuostolius. Tuometėje Lietuvos spaudoje gana dažnai svarstyta, koks bus būsimojo karo pobūdis ir trukmė¹⁵². Naujasis pasaulinis konfliktas dažniausiai „pieštas“ remiantis praėjusiojo patirtimi, tik kone vieningai tvirtinant, jog šis būsias dar didesnis ir siaubingesnis. Vienas baisiausių jo akcentų turėjo būti cheminio ir kitų masinio naikinimo ginklų panaudojimas. Publikacijos šia tema tiek kariškoje, tiek „geltonojoje“ Lietuvos spaudoje rėžte rėžė akį¹⁵³. Bulvarinių laikraščių straipsnių turinys savotiškai apsiratusią su nuolatine karo grėsme ir net gebančią ta tema juokauti visuomenę (tai rodo karikatūros laikraščiuose – ir ne vien satyriniuose),

¹⁴⁹ D., 25 karai per paskutinius 19 metų // *Lietuvos aidas*, 1937 12 31, p. 2.

¹⁵⁰ Ginklo garbei // *Lietuvos aidas*, 1936 05 16, p. 4.

¹⁵¹ Žr. pvz.: **Pakalnis A.**, Ar jau karo išvakarės // *XX amžius*, 1938 09 27, p. 3; **Duff Cooper A.**, Antras Pasaulinis karas // *Lietuvos aidas*, 1939 07 05, p. 4.

¹⁵² **Šepety J.**, Mintys dėl būsimojo karo ilgumo // *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 5, p. 800–802; Dabartiniai karo patyrimai ir ateities karas // *XX amžius*, 1938 02 03, p. 3.

¹⁵³ Žr. pvz.: **Ed. Ka**, Ateities dujų karas // *Lietuvos aidas*, 1930 12 05, p. 4; Bakteriologinis karas. Būsimojo karo baisumai ir perspektyvos // *Lietuvos žinios*, 1933 09 03, p. 3; Iš „D.N. W“. Elektrinis karas. Būsimojo karo baisumai ir perspektyvos // *Lietuvos žinios*, 1933 09 07, p. 3; **Kazys**, Artimiausių dienų karo baisenybės. Chemija ir mikrobai – žmonių masės naikintojai // *Sekmadienis*, 1933 10 01, p. 4; **Artileristas**, Mes ir būsiamasis karas. Svarbesnės karo cheminės medžiagos ir jų ypatybės // *Sekmadienis*, 1933 11 05, p. 5; **Artileristas**, Mes ir būsiamasis karas, Ką veiksime, kai mus nuodys // *Sekmadienis*, 1933 11 12, p. 5; **P. K.**, Mirties spindulių karas. Būsimojo karo baisumai // *Lietuvos žinios*, 1934 03 22, p. 3; Dujų karo išvakarėse // *Sekmadienis*, 1937 01 31, p. 8; Bakteriologinis karas. Mikrobinis karas galimas? Kaip bacilinis karas vyks // *Lietuvos aidas*, 1938 02 23, p. 2; Man verčiau dujos... // *Lietuvos aidas*, 1939 11 06, p. 8; **K-as**, Kaip vyks rytojaus karas? // *Lietuvos žinios*, 1939 01 02, p. 2.

kai kada vis tiek šiuorpindavo. Štai kokią „gerąją naujieną“ 1933 m. Kalėdų proga rašiniu, pavadintu „Dujos!.. Dujos!“, skaitytojams perdavė populiarius Šiauliuose leistas savaitraštis „Įdomus mūsų momentas“: „Praėjo laikai, kuomet priešingų kariuomenių susitikimas išsprendavo dvikova tarp tų kariuomenių vadų. Bet būsimajame kare, be armijų, bus priversti dalyvauti visi be išimties krašto gyventojai, seneliai, moterys, vaikai! Būsimajame kare užfrontės nebus. Visur bus frontas. Karo charakterį dabar pakeitė karo technikos išsivystymas, o daugiausia aviacija ir chemija. Šių laikų orlaivis gali labai toli prasiskverbti užfrontėn ir per kelias sekundes su savo toninėm ardodom, uždegamom ir dujinėm bombom išžudyti tūkstančius ramių gyventojų, sunaikinti pramonės centrus ir t. t.“¹⁵⁴

Toks „karinis parengimas“ jautresnių nervų žmones, tikėtina, galėjo pastūmėti į nevilį ar isteriją, bet ne įkvėpti ryžtą kovoti, atsispirti negandoms. Nenuostabu, kad ilgainiui informaciją apie būsimąjį karą, ginkluotės technologijas spaudoje imta redaguoti atsakingiau, vengiant siaubą keliančių realistinių detalių. Oficioziniuose laikraščiuose netgi atsirado raminančių straipsnių, kuriuose aiškinta, kad cheminis ginklas nėra jau toks baisus, kad jau išrasta gana efektyvių apsaugos priemonių¹⁵⁵. Apskritai tuo metu visuomenę bandyta padrąsinti samprotavimais arba įrodinėjimais, jog net ir didžiausius sunkumus galima išverti, per baisiausius konfliktus išgyventi – tereikia tik tam pasiruošti, tinkamai morališkai nusiteikti – nepasiduoti panikai ir kapituliacinėms nuotaikoms. Aiškinta, jog net tokia maža valstybė kaip Lietuva, susitelkusi, pakankamai apsiginklavusi, sumaniai veikdama, gali duoti rimtą atkirtį kur kas didesniam agresoriui („ežys mažas, bet didžiausiam šuniui neįveikiamas“)¹⁵⁶.

Teisininkas Martynas Kavolis į pasirėngimo gynybai procesą kvietė pažvelgti kiek netipiškai. Jis aiškino taip: „Tuo tarpu, kai kariavimas turi savo blogas puses, ruošimasis karui tautai neduoda užmigti ir pasenti. Jis verčia gerai susitvarkyti viduje, jis reikalauja tautos politinio subrendimo ir vienybės, jis skatina fiziškąjį ir psichiškąjį tautos sveikatingumą. Todėl ir mes turime taip pat išnaudoti karinio pasiruošimo gerąsias ypatybes. Kitaip atsiliktume kultūrinėse tautų varžytinėse. Jei karas ir galėtų apvilti, tinkamas ruošimasis prie karo blogo neatneš. Tačiau šį ruošimąsi

¹⁵⁴ B. N., Dujos!.. Dujos! // *Įdomus mūsų momentas*, 1933 12 25, p. 6.

¹⁵⁵ Žr. pvz.: Ar ne per daug įsibauginta dujų? // *Lietuvos aidas*, 1936 08 11, p. 7.

¹⁵⁶ Neveravičius F., Tikroji tautos jėga // *Lietuvos aidas*, 1935 03 21, p. 6.

kariauti mes tesuprantame tik kaip priemonę tobulintis individualiai ir kolektyviai bei apsiginti, o ne užkariauti.¹⁵⁷

Dažnai ir gana atvirai apie karinio pasirengimo ir nusiteikimo svarbą viešumoje įžvalgomis pasidalydavo kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis. Dar prieš užimdamas šias pareigas 1934 m., jis, primindamas neseną praeitį, dėstė: „Ginkluota jėga iki šiol dar yra ir be jokių abejonių dar ilgai bus vienu iš svarbiausių tautos laisvės pagrindų. Juk kiekvienam iš mūsų dabar yra visiškai aišku, kas iš mūsų šiandien būtų buvę, jei prieš 16 metų nebūtumėm padarę griežtų žygių savo kariuomenei suburti. Atsakymas aiškus: jei neturėtume savo kariuomenės, tai turbūt neturėtume ir savo nepriklausomos Lietuvos.“¹⁵⁸ Dėl to, – tęsė savo mintį jis, – „<...> jei norime likti laisvi ir nepriklausomi, neturime užmiršti savo apsaugos ir turime būti gerai pasirengę gintis. Nejaugi mes, būdami ypatingoje geografiškoje padėtyje ir matydami kitų ginklavimąsi ir rengimąsi karui, būsime kaip anie kiškiai, gyvatės užhipnotizuoti, t. y. tupėsime, drebėsime ir nieko nedarysime? Ne, to nebus, nes to norėtų mūsų priešai, bet ne mes patys sau. Nieko svetimo mes nenorime, nieko mes nepulsime, bet gali būti, kad mūsų kraštas, kaip maža valstybė, visiškai be mūsų noro galės būti įtrauktas į kitų didesnių valstybių ginkluotą susirėmimą.“¹⁵⁹ Racionalios mintys, svarūs argumentai, bet, deja, netolima ateitis parodė, kad valstybės ginkluotųjų pajėgų vadovybės veiksmai ryžtingumu neprilygo žodžiams. Paradoksalu, bet Lietuva 1938–1940 m., kad ir neblogai apsiginklavusi, turinti nemenką kariškai parengtų vyrų rezervą, lemtingų išbandymų akivaizdoje pasuko pacifistiniu nuolaidų keliu, nors tokio maršruto galimybė iki tol nuolat kritikuota viešojoje erdvėje. Pasak šiuos įvykius emigracijoje giliai ir konceptualiai apmąsčiusio poeto Jono Aiščio, lietuviai pristigo to automatinio jausmo ir ryžto, kuriuo zylė, gindama savo lizdelį, puola vanagą... ir net lokį¹⁶⁰.

Kitas įdomus dalykas, krintantis į akis tyrinėjant XX a. ketvirtojo dešimtmečio antrosios pusės lietuviškų dienraščių publikacijas apie būsimąjį pasaulinį konfliktą, – tai bandymai atspėti arba „apskaičiuoti“ jo

¹⁵⁷ **Kavolis M.**, Socialinė taikos ir karo reikšmė // *Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 4, p. 405.

¹⁵⁸ Jei būsime vieningi, jei turėsime stiprią ir gerai ginkluotą kariuomenę, tada Lietuvos laisvė ir nepriklausomybė bus užtikrintos. Vyriausiojo štabo viršininko gen. št. pulk. Raštikio kalba per radio 1934 m. lapkričio mėn. 23 d. // *Lietuvos aidas*, 1934 11 26, p. 4.

¹⁵⁹ Ten pat.

¹⁶⁰ **Aistis J.**, *Milfordo gatvės elegijos*, London: Nida, 1968, p. 142.

pradžios datą¹⁶¹. Iki Čekoslovakijos okupacijos dar ginčytasi dėl konkrečių metų, kada Europą apims karo liepsnos, o 1939-aisiais kalbos sukosi jau tik apie mėnesius ir net dienas. Šiandieninių, šiek tiek bendrųjų XX a. istorijos žinių turinčių žmonių suvokimas apie Antrojo pasaulinio karo pradžią yra gana stereotipinis: dažnai manoma, jog nacistinė Vokietija Lenkiją užpuolė staiga, šiai to net nenujaučiant. Toks vaizdiny greičiausiai yra suformuotas tam tikros publicistikos ir iš dalies trivalesnio pobūdžio kino dokumentikos bei istoriografijos. Bet iš tiesų 1939-ųjų rugsėjo 1-oji nebuvo perkūnas iš giedro dangaus. Tuo galima įsitikinti vien jau pavarčius tų metų didžiausių Lietuvos dienraščių vasaros pabaigos numerius. Ypač tam tinka kad ir katalikiškosios opozicijos leistas „XX amžius“. Jo straipsnių antraštės labai iškalbingos, o informacija, galima sakyti, tiesioginė – ne vien iš oficialių naujienų agentūrų komunikatų, bet ir Varšuvos gyvenimą iš arti stebėjusių liudininkų korespondencijos. Jau prieš savaitę iki lemtingosios dienos laikraščio skaitytojai buvo informuojami, kad Lenkija aktyviai ruošiasi karui, gyvena karo nuotaikomis, vyksta mobilizacija, sostinės skveruose kasami apkasai, statomi priešlėktuviniai pabūklai¹⁶². Šios žinios turėjo padėti susivokti, kad visa tai daroma ne šiaip sau – numatoma ilgai brendusio konflikto atomazga.

Antrojo pasaulinio karo pradžią Lietuvos visuomenė sutiko gana sutrikusi, paskui nuotaikos ėmė svyruoti. Pirmosiomis rugsėjo dienomis

¹⁶¹ Kai kurios prognozės buvo kone pranašiškos. Antai 1938 m. pabaigoje „Lietuvos žinios“ su komentarais perspausdino žymaus Kominterno funkcionieriaus Georgijaus Dimitrovo kalbą. Jis teigė, kad Vengrija „bus puolama 1939 m. pavasarį, o Lenkija bus okupuota tų pačių metų rudenį. Rumunija ir Jugoslavija bus „sutvarkytos“ 1940 m. Prancūzija, Belgija, Olandija, Danija ir Šveicarija bus puolamos 1941 m., karas prieš SSRS prasidės 1941 rudenį“: „D.H.“, Karas prieš SSRS prasidės 1941 m. rudenį, – sako Dimitrovas // *Lietuvos žinios*, 1938 11 10, p. 12. Taip pat žr.: Karas 1940 metais // *Rytinis Lietuvos aidas*, 1938 08 12, p. 2.

¹⁶² Kaip lenkai ruošiasi karui. Kiek reikia maisto dviem savaitėms // *XX amžius*, 1939 08 25, p. 7; **Sirijos Gira V.**, Šiandien ar rytoj? Specialus pranešimas „XX amžiui“ iš Varšuvos // ten pat, 1939 08 26, p. 8; Lenkija pasirengusi sumobilizuoti 4 mil. karių. Mobilizacija vykdoma gaivalingu tempu. Visoj Lenkijoj džiaugsmas dėl sutarties su Anglija pasirašymo. Telefonu iš Varšuvos // ten pat, 1939 08 26, p. 12; „Penkios minutės prieš karą“. Moderniškas Varšuvos randez-vous – priešlėktuviniai apkasai. Antrasis pranešimas iš Varšuvos // ten pat, 1939 08 28, p. 5; Varšuva energingai ruošiasi gintis. Nutrauktas susisiekimasis su Vokietija // ten pat, 1939 08 28, p. 5; Visuotinė mobilizacija Lenkijoje // ten pat, 1939 08 31, p. 4.

Kaune jautėsi tam tikra desperacija: gyventojai puolė karštligiškai pirkti maisto produktus išgyvenimo atsargoms ir įvairias kitas pramonines, barteriniams mainams tinkamas prekes. Tačiau gana greitai, Vyriausybei raminant ir taikant tam tikras prekybos sferos policinės kontrolės priemonės¹⁶³, šis panikos požymių turintis sujudimas nurimo, grįžta prie ankstesnio drausmingo gyvenimo ritmo. Tikėjimas įstatymais ir valstybės galimybėmis užtikrinti jų vykdymą tuo metu nesumenko. Reikia pažymėti, kad paskutiniaisiais Lietuvos valstybingumo metais, vienas po kito įvykus dramatiškiems sukrėtimams, nemaža dalis visuomenės labai palankiai vertino aukštais valstybės pareigūnais tapusius karininkus, su jais siejo viltis, kad valstybė sėkmingai pergyvens sunkų, pavojų kupiną laikotarpį. Antai vienoje 1939 m. pavasario Valstybės saugumo policijos pažymoje apie gyventojų požiūrį į brg. gen. Jono Černiaus¹⁶⁴ vyriausybę, kurioje, be paties premjero, buvo dar trys generolai (Kazys Musteikis, Kazys Skučas ir Jonas Sutkus), rašoma: „Ūkininkija reiškia pasitenkinimą, kad dabartinėje Ministrų taryboje vyrauja kariškiai, iš to daro išvadą, kad dabar jau jokiam priešui nebus daroma bet kokių nuolaidų. Jie įsitikinę, kad ministrai kariškiai daug prisidės prie ūkininkų būklės pagerinimo, nes jie per ūkininkaičius kareivius puikiai pažįsta jų gyvenimą.“¹⁶⁵ Tačiau tai – tik vienas epizodas, neleidžiantis kalbėti apie tokių nuotaikų pastovumą ir ilgalaikiškumą. Tuo laikotarpiu jos gana ryškiai svyravo. Šie pokyčiai labai priklausė nuo įvykių tarptautinėje arenoje ir to, kaip jie paliesdavo Lietuvą. Vienu atveju šalies gyventojus apimdavo nerimas arba baimė su pacifistinio bejėgiškumo atspalviu, kitais atvejais – sukildavo karingas ūpas. Pavyzdžiui, 1938 m. kovo pabaigoje, Lenkijai pateikus Lietuvai ultimatumą dėl diplomatiinių santykių užmezgimo, žymi

¹⁶³ Plačiau žr.: **Vaskela G.**, *Lietuva 1939–1940 metais: Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 44–54.

¹⁶⁴ Plačiau apie asmenybę ir veiklą žr.: **Rudis G.**, Jonas Černius – vilties generolas // *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, Vilnius: Alma litera, 1997, p. 409–425; **Jankauskas V.**, Jonas Černius. Sąžiningai atlikęs pareigą, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, I dalis, Vilnius: Lietuvos dailės akademija, 1998, p. 216–227; **Paulauskas H.**, *Lietuvos kariuomenės brigados generolas ministras pirmininkas Jonas Černius*, Vilnius: Rosma, 2006.

¹⁶⁵ 1939 04 01 Valstybės saugumo policijos (toliau – VSP) Šiaulių apygardos biuletenis // *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 4421, l. 92.

dalį lietuvių troško duoti ryžtingą atkirtį Varšuvos grasinimams¹⁶⁶. Tai rodo visuomenės nuotaikas stebėjusių valstybės institucijų – saugumo policijos, karo komendantų, apskričių viršininkų – raportai, ataskaitos. Per nepriklausomybės dvidešimtmetį valstybės stimuliuotas antilenkiškumas neliko be pėdsako – jis, akivaizdu, bent pradiniu – emocionaliausiu – momentu užgožė karo baimę¹⁶⁷. Visai kitokią reakciją sukėlė nacių Vokietijos spaudimas. Ryžtą jai priešintis gerokai prislopino racionaliai pasvertas karinio potencialo ir technologinio išsivystymo skirtumas. An-tai po 1938-ųjų rudenį Vokietijos įvykdyto Čekoslovakijai priklausančio Sudetų krašto atplėšimo Lietuvos kariuomenės štabo II skyriaus viršini-ninkas plk. Kostas (Konstantinas) Dulksnys savo pažymoje konstatavo, jog „yra nemažas skaičius asmenų, tame tarpe ir karių, kurie su nepasiti-kėjimu ir nusivylimu žiūri į kariuomenę. Kalbose pažymima, kad, girdi, jeigu Čekoslovakija, kuri buvo taip apsiginklavusi ir turėjo sąjungininkų, negalėjo kariauti, tai Lietuvai nesą ko galvoti net apie gynimąsi. Pasak jų, dabar reikia Lietuvos kariuomenę sumažinti pusiau, o biudžeto lėšas pa-skirti kitoms, naudingesnėms sritims plėsti. Nesą reikalo išleisti milijonų į užsienį už perkamus ginklus“¹⁶⁸. Bet po metų, kai Vokietija, užpuzdama Lenkiją, pradėjo Antrąjį pasaulinį karą ir kai į tai reaguodama Lietuvos

¹⁶⁶ Tai iliustruojantį epizodą savo atsiminimuose yra užfiksavęs ir poetas Jonas Aistis: „1939 m. rudenį, važiuojant iš Kauno autobusu į tėviškę [Pakaunėje – Rumšiškų km. – M. K.], atsisėdo šalia puskarininkėlis ir užkalbino. Pasirodo, jis buvo gretimo kaimo vai-kinas, liktinis puskarininkis, tarnavęs zenitinės artilerijos daliny. Išėjo kalba apie lenkų ultimatumą. Paaiškėjo, jo dalinio nekantriai laukta karo veiksmų: pro mus būtų nepraskridęs nė vienas lėktuvas, mes būtume parodę savo šaltą kraują ir visas rupūzes ištaškę ore... Tai buvo paprastas kaimo bernelis, baigęs vien pradžios mokyklą, bet modernus kareivis, įtikėjęs technika. Esu tikras, kad jis būtų atlikęs savo pareigą geriau negu kariuo-menės vadas.“: **Aistis J.**, min. veik., p. 143. Plačiau apie lietuvių reakciją į 1938 m. Len-kijos ultimatumą žr.: **Janauskas G.**, Jėga nėra teisė. 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė // *Prievartos vaisiai: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1920–1940 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, p. 58–61.

¹⁶⁷ Istorikas Algimantas Kasparavičius lietuvių antilenkiškumą dėl jo iracionalių bruožų, tam tikro metafiziškumo pagrįstai prilygino religijai. Žr.: **Kasparavičius A.**, Katastrofos nuojautos: Lietuvos karinė diplomatija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse // *Karo archyvas*, t. XXVII, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2012, p. 263.

¹⁶⁸ 1938 10 17 Kariuomenės štabo II skyriaus viršininko plk. K. Dulksnio pažyma // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 631, l. 56.

vyriausybė paskelbė dalinę mobilizaciją¹⁶⁹, nemažai šalies gyventojų ir karių buvo jau kitokios nuotaikos. 1939 m. rugsėjo 18 d. Valstybės saugumo policijos Šiaulių apygardos biuletenyje konstatuota: „Karingumo ūpas, jei reikėtų kariauti, yra geras. Daugelis jaunų vyrų yra pasiryžę vykti į kariuomenę ir jokio nusiminimo nerodo. Kiekvieną valandą laukia mobilizacijos.“¹⁷⁰ Po kelių savaitių vėl pažymėta, jog „staiga pašaukus didelį kiekį atsarginių [karių], visų ūpas pakilo, nes dauguma manė, kad jie šaukiami žygiavimui atsiimti Vilniaus kraštą“¹⁷¹.

Tokie duomenys liudija per tarpukarį išaugusį lietuvių visuomenės karinį nusiteikimą, kurį vargiai galėjo pakirsti abstrakčios pacifistinės idėjos. Kita vertus, tuo metu nuolat kaitusi nerimo dėl artėjančio karo atmosfera, autoritarinis „auklėjimas“ tiek plačiajai Lietuvos visuomenei, tiek elitui padarė tam tikrą poveikį, pasireiškusį vidiniu sutrikimu, kai viltis ir lūkesčius keitė nusivylimas, stumiantis į demoralizaciją, masinusią rinktis pasyvų prisitaikymą arba kraštutinumais parentą veiklą. Ši reiškinį, ko gero, prasminga pavadinti emociu ir moraliniu „perdegimu“. Gal todėl Antrojo pasaulinio karo metais, kai vieną krašto okupaciją keitė kita, nebeturint tvirtų ir atsakingų politinių autoritetų, anksčiau suformuotos kariškos aspiracijos, pasirengimas naudoti prievartą įgavo ir ne tik dinamiškų patriotinių, bet ir kraupių antihumaniškų pavidalų.

IŠVADOS

1. Antikarinės, pacifistinės, idėjos nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.) daugiausia sklisdavo per periodinę ir kitokią spaudą, tačiau tai nebuvo intensyvus procesas. Oficialioji žiniasklaida tam skirdavo nedaug dėmesio, nors su tarptautinėmis taikos šalininkų organizacijomis, jų veikla, o taip pat įvairiais pacifistinio turinio kultūros reiškiniais (literatūroje, kine ir pan.) bendrais bruožais supažindindavo. Lietuviškoji viešoji erdvė, nors ir provinciali, nebuvo atitrūkusi nuo pasaulinių realių. Tačiau

¹⁶⁹ Išsamiau žr.: Jokubauskas V., Lietuva ant karo slenkščio: 1939 m. kariuomenės mobilizacija // *Karo archyvas*, t. XXVII, 2012, p. 275–332.

¹⁷⁰ 1938 10 17 Kariuomenės štabo II skyriaus viršininko plk. K. Dulksnio pažyma // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 631, l. 154.

¹⁷¹ 1939 09 18 VSP Šiaulių apygardos biuletenis // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4421, l. 127.

ši informacija inertišką, agrarinę Lietuvos visuomenės daugumą nelabai paveikė – tą poveikį vargiai įmanoma lyginti su situacija Vakarų Europos šalyse.

2. Tarptautines diplomatinio pobūdžio taikos šalininkų iniciatyvas sistemine Lietuvos žiniasklaida vertino palankiai, bet į vietinius pacifistus, priklausomai nuo jų ideologinės kilmės ir tikslų, žvelgė arba labai kritiškai, arba net priešišškai. Pabrėžtinai stengtasi jų „nereklamuoti“, neminėti ryškesnių asmenybių. L. Tolstojaus šalininkai vadinti atitrūkusiais nuo tikrovės, legaliai veikę kairuoliškos pakraipos antikariniai inteligentų sambūriai – neatsakingais ir nepatriotiškais, o komunistai – sąmoningai kenkiančiais Lietuvai. Apskritai pacifizmas laikytas negyvenimiška ir net žalinga idėja, silpninančia valstybės savisaugos, besiremančios krikščioniškuoju teisingo (gynybinio) karo principu, galias.

3. Didumai lietuvių visuomenės elito dar iki 1918 m. buvo artimos antikarinės ir pacifistinės idėjos, tačiau Nepriklausomybės kovų realybė ir šalies integralumo problemos privertė nuo jų atitolti. Kiek aktyviau antikarines nuostatas Lietuvos seimuose 1920–1926 m. kėlė tik socialdemokratė. Autoritarinio režimo laikotarpiu (1927–1940 m.) kariuomenė tapo pagrindine prezidento valdžios atrama, o dėl nuolatinių išorinių pavojų valstybingumui Lietuvoje ėmė stiprėti „gynybinio militarizmo“ tendencijos – pradėti rengti ir įgyvendinti visuomenės sukarinimo planai. Šalies politinė vadovybė ir įtakingi kariuomenės atstovai spaudoje piliečius nuolat nuteikino grėsmių akivaizdoje nepasiduoti pacifistinėms iliuzijoms.

4. Lietuva, kaip ir kitos Europos valstybės, XX a. trečiajame dešimtmetyje gyveno būsimo naujo pasaulinio karo nuojauta, o ketvirtajame – jo laukimu. Žiniasklaidoje netrūko baimę keliančios informacijos apie tuo tikslu kuriamus galingus ginklus ir numatomus pražūtingus jų padarinius. Tačiau Lietuvos visuomenė savotiškai prisitaikė prie nuolatinio nerimo atmosferos. Nėra pakankamo pagrindo teigti, kad būsimo karo baimė labai padidino šalies piliečių imlumą pacifistinėms idėjoms – jų perspektyvumu nelabai tikėta. Per Nepriklausomybės dvidešimtmetį susiformavusi lietuvių kariška mąstysena dėl autoritarizmo poveikio stokojo savarankiškumo, pasižymėjo nuotaikų svyravimais, buvo nepakankamai atspari demoralizacijai ir radikalizmui.

Įteikta 2017 m. spalio 25 d.

RÉFLEXION SUR LE PACIFISME DANS LA LITUANIE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES (ANNÉES 20 ET 30 DU XXE SIÈCLE)

Dr. Modestas KUODYS
Musée du Fort IX de Kaunas

L'article analyse, en s'appuyant surtout sur la presse périodique et autres sources publiées, un thème encore peu étudié dans l'historiographie : la vision du pacifisme et de ces concepts dans l'espace public lituanien des années 20 et 30 du XXe siècle. Le premier des quatre chapitres de l'article décrit les échos des sentiments anti-guerres internationaux dans la vie publique lituanienne. La presse informait la société sur les représentants les plus connus des idées pacifistes, les organisations internationales de défense de la paix ou les événements culturels, tels l'adaptation du roman de E.M. Remarque « À l'Ouest, rien de nouveau » à Hollywood en 1930. Ce film, qui a aussi intéressé de nombreux spectateurs lituaniens, a été très mal accueilli en Allemagne. Le deuxième chapitre de l'article présente les représentants des idées pacifistes et anti-guerres ainsi que leurs considérations en Lituanie. Il y a peu d'informations dans la presse sur les pacifistes lituaniens et celles-ci sont assez abstraites. On mentionnait surtout les disciples de L. Tolstoï et les groupes légaux d'intellectuels de gauche. Une assez grande attention était accordée pour démasquer les slogans de nature démagogique des communistes anti-guerres. Les idéalistes pacifistes étaient jugés avec plus d'indulgence, bien que leurs attitudes étaient qualifiées de naïves. On regardait de la manière la plus favorable les pacifistes dits pratiques qui aspiraient à réduire par des moyens diplomatiques la tension internationale. La presse lituanienne traitait de manière assez détaillée le point de vue de l'Église catholique sur la guerre. Le troisième chapitre de l'article analyse combien et comment on manipulait avec les notions du militarisme et de l'antimilitarisme dans la rhétorique politique de la Lituanie : on commente les discours des membres du Seimas, des dirigeants de l'État, des officiers supérieurs et autres personnalités publiques. Après avoir considéré le spectre des opinions qui circulaient à l'époque, on peut constater que la voix des pacifistes n'a été un peu plus audible que dans la première moitié des années 20, et, plus tard, la propagande de la préparation militaire de la société l'a presque entièrement supplantée. L'idée s'est installée solidement que la Lituanie ne pouvait pas se fier au droit international, mais qu'elle devait être prête à se défendre par les

armes contre d'éventuels agresseurs. Un tel point de vue était encouragé par une situation internationale trouble et l'émergence des contours d'une nouvelle guerre mondiale.

Il y avait un nombre assez considérable d'informations sur ce sujet dans la presse lituanienne et elles renforçaient parfois le niveau d'inquiétude de la société. Toutefois, l'appréhension d'une future guerre n'a pas eu un plus grand impact sur la propagation des sentiments pacifistes parmi les habitants de la Lituanie.

REFLECTION OF PACIFISM IN THE INTER-WAR LITHUANIA (3RD AND 4 TH DECADES)

Dr. Modestas KUODYS
Kaunas IX Fort Museum

In this article, which is mainly based on periodical publications and other published sources, analysis of the almost unexplored subject of historiography is carried out focusing on the attitudes towards pacifism and its concepts in the Lithuanian public space in the 1920s and 1930s. The first of the article's four parts highlights the reflections of global anti-war moods in the public life of Lithuania. The press introduced society to the ideas of the world's most prominent pacifists, international peace-keeping organizations or cultural events such as the movie adaptation of Remarque's novel *All Quiet on the Western Front* by Hollywood in 1930. This film attracted a large Lithuanian audience, even if it was met in Germany with a very hostile reception. The second part of the article presents pacifists, and the authors of anti-war ideas, and how they were received in Lithuania. There is very little information about the Lithuanian pacifists in the press, and it is rather abstract. Most often followers of L. Tolstoy and communications of the legitimate leftist intellectuals were mentioned. Particular attention was paid to the demagogic anti-war communist slogans. Pacifist idealists were assumed as less harmful although their attitudes were called naive. The so-called pacifist practitioners who sought to reduce international tension by means of diplomatic means were most welcome. The Lithuanian press was also aware of the attitude of the Catholic Church to the war. The third part deals with how much and how the concepts of militarism and anti-militarism were used for manipulations in the political rhetoric of Lithuania when the statements of members of the Seimas, heads of state, senior officers, and other public figures were commented on. Having evaluated the spectrum of opinions circulating at that time, it can be stated that the voice of the pacifists in public was somewhat more pronounced only in the first half of the 1930s, and later it was almost completely overshadowed by the official propaganda of the military training of the public. The notion that Lithuania could not rely on international law but must be prepared to resist potential aggressors was firmly established. Such an attitude was inspired by the troubled international situation that emerged in relation to the perspective of the new world war.

There was quite a lot of information about this in the Lithuanian press, and at times it increased the degree of anxiety in society. However, fears about the upcoming war did not have a greater impact on the spread of pacifist moods among the population of Lithuania.